

Николо Макиавели

Владетелят

Драги читателю,

Чувствам се задължен да кажа предварително няколко думи във връзка с текста, който е пред теб. Преводът е направен от италианското издание на Едоардо Сонцоньо, Милано от 1888 г., факт поради който и преводачът и редакторът трябваше да се справят с лоста затруднения. Все пак и стилът и езикът на кишата от онова време са твърде различни от съвременните. Задачата беше, като се запазят по възможност духът и ароматът на миналото, текстът да се чете леко. В оригинала книгата е озаглавена „Il principe“, което значи принцът. В първите преводи на български от 1889 е 1933 г. названието е „Князът“, защото сме били княжество и царство. Ние приемаме заглавието „Владетелят“, понеже смятаме, че мъдрите мисли на знаменития италиански философ, историк и дипломат Макиавели, при малко повече въображение, анализ и обобщение, могат да бъдат полезни за всеки, който упражнява власт. Няма значение дали е император, крал, цар, военачалник, просто държавник и дори ръководител в най широк смисъл на думата, от книгата всеки може да извлече цял кодекс за поведение. Ето защо, при превода ми хрумна да подчертая всички общозначими правила, които биха ползвали онзи, който има власт, и иска да я запази. Като изключим интересните исторически факти, поднесени, за да илюстрират и обяснят общите изводи, подчертаното беше толкова много, че се отказах от идеята си. Но това ме убеди, че книгата, четена и днес столетия след написването ѝ, в очите на съвременника е все така интересна и актуална.

Искрено се надявам, че читателят ще остане доволен. Не се съмнявам, че всеки, който я е прочел, многократно ще се връща към нея и всеки път ще намира нещо неподозирано и полезно за себе си.

Николо Макиавели

на великолепния Лоренцо Пиеро де Медичи¹

Хората, които желаят да спечелят благоволенieto на някой владетел, в повечето случаи му подаряват предмети, които ценят най-

1. Лоренцо де Медичи (1492–1519 г.) – син на Пиеро Медичи и внук на Лоренцо Великолепния, е представител на видния флорентински търговско-занаятчийски род, управлявал Флоренция от 1494 до 1512 г. и от 1527 до 1530 г. Самият Лоренцо Медичи става управител на Флоренция през 1513 г. и херцог на Урбино през 1516 г. Според обичая, Макиавели му посвещава труда си, ръководен от дълбоко чувство на патриотизъм.

много между тези, които притежават, или такива, които смятат, че ще му доставят най-голямо удоволствие. Най-често му подаряват коне, оръжия, позлатени платове, скъпоценни камъни и други украшения, достойни за величието на един владетел. Желаяйки и аз да Ви засвидетелствам предаността си, не намирам между всичко, което притеждавам, нещо по-скъпо и по-ценено от мен, от познанията ми за делата на прочутите люде, знания, които съм придобил чрез дълъг опит и наблюдения от съвременността, и чрез изучаване на древността. Знанията, които постигнах с усърдни и продължителни размисления можях да събера в едно малко томче, пращам на Ваше Сиятелство.

Макар да намирам работата си недостойна за Вас, все пак се надявам, че Вашето великодушие ще Ви накара да я приемете, като имате предвид, че най-големият дар, който мога да Ви предложа възможност да разберете за най-кратко време онова, което съм изучил и разбрал в продължение на дълги години с толкова тревоги и опасности.

Аз не украсих и не изпълних съчинението си с пространни отстъпления и с тържествени и великолепни думи или с изкуствени и външни украшения, с каквито мнозина писатели са свикнали да украсяват произведенията си, защото исках или нищо да не говоря за него, или само важността на предмета да го направи потребно. Не бих желал да се сметне за дръзко, че човек с такова ниско положение като моето може да обсъжда и да направлява дейността на владетелите, защото, както тези, които скицират някоя местност, се спускат надолу в равнината, за да разгледат строежа на планините и възвишенията, я за да разгледат строежа на низините, се изкачват нагоре по планините – така, за да изучиш добре природата на народа, трябва да бъдеш Владетел, а за да разбереш добре владетеля – да бъдеш човек от народа.

И тъй, приемете, Ваше Сиятелство, този скромнен дар с онези чувства, с които Ви го дарявам. Ако благоволите да го разгледате и прочетете внимателно, Вие ще откриете в него пламенното ми желание да постигнете това величие, което съдбата и Вашите качества Ви отреждат. И ако някога Вие, Ваше Сиятелство, от висотата на заеманото положение обърнете поглед към хората от низините, ще разберете колко незаслужено понасям жестоките и непрестанни удари на коварната съдба.

ГЛАВА I

КОЛКО ВИДА ДЪРЖАВИ ИМА И ПО КАКЪВ НАЧИН СЕ ПРИДОБИВАТ

Всички държави, всички управления, които са имали и имат власт над хората, са били и са републики, или монархии.

Монархиите са наследствени, когато се предадат от владетел на владетел по кръвна линия, и нови. Новите са или напълно нови, каквото е било княжеството на Франческо Сфорца² в Милано, или са присъединени като съставна част на наследствената държава на владетеля, който ги придобива, каквото е неаполското кралство на испанския крал.³ Тези придобити владения по традиция са живели под властта на някой владетел или са свикнали да бъдат свободни. Завоюват се със собствено оръжие, благодарение на щастието или на смелостта.

2. Франческо Сфорца (1401–1466 г.) – син на Муцио Атендоло (наричан Сфорца), представител на знаменитото италианско семейство, играло през XV и XVI век важна роля в развитието на Милано и Италия. След смъртта на тъста си херцог Филипо Мария Висконти бил натоварен да ръководи военните действия срещу Венеция. Чрез таен договор с противниците си през 1450 г. станал господар на Милано.

3. Става дума за Фердинанд Католик, крал на Испания, който в съюз с френския крал Луи, XII през 1500 г. завзема от Федерико Арагонски Неаполското кралство. Скоро след това прогонил и своите съюзници французите.

ГЛАВА II ЗА НАСЛЕДСТВЕНИТЕ МОНАРХИИ

Тук няма да разглеждам републиките, защото съм го сторил обширно другаде.⁴ Ще се спра само на монархиите и, като се придържам към гореспоменатите класификации, ще анализирам как да се управляват и запазват тези държави.

Ще кажа, че в наследствените владения, свикнали с управляващата ги владетелска фамилия, трудностите при запазването им са много по-малко, отколкото в новите. Достатъчно е владетелят само да спазва реда, установен от предшествениците му и в поведението си да се съобразява с обстоятелствата, за да може, дори и да не е способен и енергичен, да запази държавата си, ако тя не му бъде отнета от някой изключително силен неприятел. Но и тогава ще може да си я възвърне отново, когато завоевателят претърпи и най-малките несполуки.

Например в Италия дукът на Ферара⁵ можа да издържи на нападението на венецианците през 1484 г., както и на папа Юлий⁶ през 1510 г., защото беше представител на стара управляваща династия. Владетелят по рождение има по-малко причини и необходимост да угнетява поданиците си и може да спечели обичта им и, ако някои негови изключителни пороци не станат причина да го ненавиждат, естествено е народът да е благоразположен към него. Продължителността и непрекъснатостта на едно управление заличават спомените за станалите промени и премахват причините за тях, защото всяка промяна влече след себе си нова промяна.

4. Авторът има предвид съчинението си „Размишления върху първите десет книги на Тит Ливий“, написана през 1512 г. Възшност трите трактата на Макиавели: „Il principe“, „I discorsi sulla prima deca di Tito Livio“, „Del'arte della guerra“, трябва да се разглеждат като три части на едно неделимо цяло.

5. Дукът на Ферара, представител на стария почитан род д'Есте, който е владял Ферара от 1208 г.

6. Джулиано де ла Ровере (1443–1513 г.) – избран за римски папа през 1503 г., като папа Юлий II.

ГЛАВА III ЗА СМЕСЕНИТЕ ВЛАДЕНИЯ

Затрудненията се срещат при новото владение. Ако то не е съвсем ново, а е съставна част на друго, с което образуват смесено владение, то промените в него се дължат на естествените затруднения във всяко ново владение, защото хората на драго сърце менят владетелите си като вярват, че с това ще се подобри положението им. Тази вяра ги подтиква да вдигат оръжие против владетеля, но много скоро установяват, че положението им се е влошило. Това е неизбежен факт – всеки нов владетел е принуден да притеснява новите поданици с поддържане на войски и с безбройните злини, които влече след себе си новото завладяване. Естествени врагове на владетеля са всички, които е ощетил и угнетил при завладяването на страната, като същевременно не може да запази за приятели онези, които са му съдействали при завоюването, защото не е в състояние да ги възнагради по начина, по който те са предполагали, че ще бъдат възнаградени и не ще може да приложи строги мерки към тях, понеже им е задължен. Колкото и да са силни войските на владетеля, за да може да завладее една страна, той винаги се нуждае от разположението на местните жители. Тъкмо поради това Людовик XII – крал⁷ на Франция, лесно завладя Милано и бързо го изгуби. За да се отнеме града първия път бяха достатъчни само собствените сили на Людовик. Същият народ, който му отвори вратите, като видя, че е измамен в надеждите си за по-добра участ, не понесе гнета на новия владетел.⁸

Вярно е, че когато разбунтуваните страни се завладяват втори път, по-мъчно могат да бъдат изгубени. След бунта владетелят става по-малко сдържан и взема необходимите за запазване на властта му мерки, които прилага при наказване на виновните, при откриване на неблагоприятните и при осигуряване на по-слабите места.

Да се отнеме Милано от ръцете на Франция, първия път беше достатъчно дук Людовик да вдигне малко шум на границата, но да се отнеме втория път⁹ трябваше да се вдигне целия свят¹⁰ против нея и

7. Людовик XII, дошъл на власт през 1498 г., като успял, благодарение на съюза си с венецианците и с помощта на папа Александър VI, да завземе Милано през 1499 г.

8. През пролетта на 1500 г. изпъденият преди това от Людовик XII през 1499 г. Людовико Моро, използвайки недоволството на въстаналите срещу французите миланци, успял да си възвърне града.

войските ѝ да бъдат избити или изгонени от Италия.

При все това Милано и първия и втория път бе отнет от ръцете на завоевателя. Общите причини за първата несполука вече разгледахме; остава да разгледаме причините за втората и да посочим средствата, с които е разполагал френският крал и с които би разполагал всеки друг владетел на негово място, за да може да се закрепят в новото владение по-добре, отколкото го е сторил френският крал.

Ще кажа, че завладените държави, които се присъединяват към старата държава на завоевателя, или са от една и съща провинция и говорят еднакъв език с тези на старата държава, или са съвсем различни. В първия случай държавата може да се запази много лесно, особено когато жителите ѝ не са свикнали да живеят свободно. За да се осигури владението им е достатъчно да се премахне властващия там род. Ако не се правят никакви други промени и обичаите са еднакви, хората живеят спокойно. Така е в Бургундия, Бретан, Гаскония и Нормандия, присъединени от доста време към Франция.¹¹ Макар че има известно различие в езиците им, все пак лесно могат да се разбират помежду си, защото обичаите им си приличат. Който владее подобни държави и поиска да си ги запази, трябва първо да премахне стария владетелски род и второ – да не променя нито законите, нито данъците им. По такъв начин за кратко време новото владение се слива със старото и се създава едно цяло.

Когато владетелят завладява страна, която се различава по език, обичаи и порядки от неговата, тогава среща трудности и трябва да има голямо щастие и да е много способен, за да може да я запази.

Едно от най-важните и реални средства е владетелят да се пресели да живее в новозавладяната страна. Той по-сигурно и по-продължително ще се радва на властта си. По този начин е постъпил турският султан в Гърция.¹² Въпреки всички мерки, взети за запазването на тази

9. В битката при Навара през 1500 г. Людовик XII (Луи XII) завзема за втори път Милано. Загубва го „втория път“ след битката при Равена и поражението при Навара през 1513 г.

10. Става дума за организираната през 1510 г. Света лига (съюз) между Венеция, Испания, Свещената Римска империя и Англия, която имала за цел да изгони французите от Апенинския полуостров. Централна фигура в Светата лига е папа Юлий II.

11. Филип II присъединява Нормандия към Франция през 1204 г. Карл VII присъединява Гаскония през 1453 г. Людовик XI присъединява Бургундия през 1477 г. Бретан се пада като зестра при брака на Карл VIII с Ана Бретанска през 1491 г.

12. Споменавайки Гърция, Макиавели всъщност има предвид земите на Балканския полуостров, а това става след падането на Византийската империя през 1453 г.

държава, той не би успял да я запази, ако не беше отишъл да живее в нея. Когато владетелят живее в новозавладяната държава, има възможност да наблюдава как се раждат безредиците и веднага може да вземе мерки за потушаването им. В противен случай той научава за тях, когато те са взели такива размери, че вече е невъзможно да се намери някакво средство за предотвратяването им. Когато владетелят живее в новозавоюваната страна, тя не се ограбва от упълномощените да управляват от негово име. Новите поданици са доволни, че могат да се обръщат за помощ непосредствено към владетеля и ако желаят да му бъдат верни, имат повече причини да го почитат или да се боят от него. Ако чужденецът пожелае да нападне страната, присъствието на владетеля му вдъхва известна боязън, защото е много мъчно да бъде завладяна, когато владетелят живее в нея.

Друго превъзходно средство е да се основат на едно или две места колонии, които да са стража на държавата. В противен случай е необходимо да се поддържат в страната многобройни пехотински и кавалерийски войски. Колониите се основават с малко средства на владетеля. Ощетяват се само поданиците, на които се отнемат земите и жилищата, за да се дарят на новозаселниците, но те са малка част от населението, а ограбените са разпръснати и бедни и не могат да му пакостят. Останалата част от населението не е ограбена и няма причини за недоволство, а и се страхува да се бунтува, за да не я споleti участта на ограбените.

В заключение ще кажа, че колониите струват малко, по-верни са на владетеля и нанасят по-малко щети на населението и, както вече констатирах, ограбените не могат да вредят, защото са бедни и разпръснати. По този повод ще отбележа, че хората трябва да бъдат спечелвани или смазвани, защото ако за леките оскърбления си отмъщават, то за тежките да нямат възможност да го сторят. Оскърблението, нанесено на човека, трябва да е такова, че той да няма възможност за отмъщение.

Ако вместо колонии се поддържа войска, се изразходва повече, защото всички приходи от завоюваната страна отиват за издръжка на войските и придобитото се превръща в загуба. Щетите са много големи, защото разместването на войските нанася щети на цялата страна. Тежестите се разпределят върху всички граждани и те стават врагове и това са врагове, които могат да му напакостват, защото дори да са разгромени, те остават в собствените си огнища. Следователно, такива войски са толкова безполезни, колкото са полезни колониите.

Владетел, който живее в страна, различна от неговата, трябва да стане глава и защитник на по-слабите си съседи. В същото време да се

постарае да обезсили по-силните съседи и в никакъв случай да не допуска в завладяната страна да влезе чужденец, който е силен колкото него. Винаги трябва да се очаква, че недоволните в такава страна (било от страх или от прекалена амбиция) ще се обърнат към чужденеца. Така етолийците са повикали римляните в Гърция. Във всички области, в които са влизали, римляните са призовавани от местното население. Такъв е редът на нещата: когато силен чужденец нападне една страна, всички по-слаби владетели се присъединяват към него от завист, която ги настройва против владетеля, който е бил по-силен от тях. Той няма да има затруднения да спечели тези по-слаби владетели. Всички заедно на драго сърце ще се привържат към държавата, която е завоювал. Той трябва да внимава да не си присвоят много сила и влияние. Със собствените си сили и с разположението на тези владетели лесно ще сломи силните противници и ще стане пълновластен господар на страната. Владетел, който не направи всичко възможно да се подsigури по този начин, скоро ще загуби завоюваното, или, ако го задържи под своя власт, ще се бори с безкрайни трудности и спънки.

Римляните са наблюдавали добре тези правила в завладените области: основали са колонии, закриляли са по-слабите, без да увеличават силата, омаломощавали са силните и не са позволявали на силните чужденци да имат някакво влияние в тези области. Като пример ще посоча само Гърция. Те са поддържали ахейците и етолийците, обезсилили македонското царство и изгонили Антиох. Заслугите на ахейците и етолийците не могли да повлияят на римляните да им позволят да се засилят за сметка на други: нито убежденията на Филип ги склонили да му станат приятели преди да са го отслабили, нито силата на Антиох могла да ги принуди да му оставят някое владение в тази страна.¹³ В тези случаи римляните са постъпили така, както трябва да постъпят всички мъдри владетели, които са длъжни не само да не изпускат от вниманието си настоящите безредици, но и да предвиждат бъдещите, като се стремят с всички средства да ги предотвратят. Когато предвидиш бедите отдалеко, лесно можеш да се справиш, но оставиш ли ги да се доближат до

13. Държавите от Средна Гърция, обединени в тъй наречения Етолийски съюз, се обединява с римляните срещу натиска на Филип V Македонски и сирийците. Това съвпаднало с интересите на римляните, които воювали срещу Филип. Била постигната обща победа през 205 г. пр.н.е. По-късно Етолийският съюз преминал на страната на сирийския цар Антиох III. С помощта на Филип V и Ахейския съюз римляните постигнали победа през 189 г. пр.н.е. И в двата случая римляните се възползвали от съюзниците си без да ги възмездят за оказаната им помощ.

тебе, с нищо не можеш да ги преодолееш.

Всяка болест се лекува докато е все още излечима. Туберкулозата в началото се лекува лесно, но мъчно се познава, а след време, щом не е била позната и лекувана, лесно се познава, но мъчно се лекува. Същото нещо наблюдаваме и в държавните работи – когато болестите, които се раждат в държавата, се предвиждат (нещо, което е дадено само на мъдрия), те се лекуват лесно, но когато поради неумението да се предвидят се оставят да се развият дотолкова, че всеки да ги вижда, няма вече никакъв лек против тях.

Римляните са предвиждали отдалеч затрудненията и винаги са се справяли с тях. Никога не са ги оставяли да се развият и осъществят, само за да избегнат някоя война, защото са знаели, че войната не се избягва, а само се отлага и то в полза на противника. Затова са предпочели да водят войни с Филип и Антиох в Гърция, за да не ги водят по-късно с тях в Италия. Тогава са могли да избегнат и едната и другата, но не са пожелали да го сторят. Нито им е било по сърце правилото, което внушават днешните мъдrecи: „да чакаме благоволенieto на времето“, а са се осланяли само на това, което са им вдъхвали смелостта и благоразумието. Защото времето гони пред себе си всичко и може да докара както доброто, така и злото, както злото, така и доброто.

Но нека да се върнем във Франция и видим дали тя е направила нещо от онова, което е необходимо. Аз не говоря за Карл, а за Людовик¹⁴, 14 който е властвал по-дълго в Италия и затова можем да следим по-добре неговите действия. Вие ще видите, че той е вършил обратното на това, което е трябвало да върши, за да запази една държава, която се различава от неговата.

Крал Людовик беше повикан в Италия от амбицията на венецианците, които искаха да се възползват от нахлуването му, за да завладеят Ломбардия. Аз не искам да осъждам взетото тогава от краля решение. Той искаше да навлезе в Италия, а нямаше приятели в тази страна (дори заради лошото поведение на неговия предшественик Карл му бяха затворени всички врати) бе принуден да се възползва от предложеното му приятелство. Неговото решение можеше да се увенчае с успех, ако не беше извършил грешки в другите си начинания. Със завземането на Ломбардия Людовик спечели отново славата, която беше загубил заради Карл. Генуа отстъпва, флорентинците му стават приятели и маркизът на Мантуа, дукът на Ферара-Бентиволи, владетелката на Форли¹⁵ и

14. Става дума за Карл VIII и Людовик XII.

владетелите на Фаенца, Пезаро, Римини, Камерино, Пиомбино,¹⁶ гражданите на Лука, Пиза и Сиена се надпреварват един през друг да му предлагат приятелството си. Едва тогава венецианците можаха да съзрат необмислеността на взетото от тях решение – за да завладеят две педи земя в Ломбардия, те направиха френския крал владетел на две трети от Италия.¹⁷ Нека всеки прецени с колко малко усилия кралят можеше, ако беше се съобразил с посочените правила, да задържи властта си в Италия и да запази и защити всички свои приятели, които бяха многобройни и слаби, и се бояха – едни от църквата, други от венецианците, и бяха принудени да се присъединят към него. С тяхна помощ той лесно можеше да се осигури срещу онези, които представляваха значителна сила в страната. Но щом стъпи в Милано той направи обратното, като помогна на папа Александър да превземе Романия. Той не се сети, че с това си решение омаломощава самия себе си и по този начин се лишава и от приятелите си и от онези, които се бяха хвърлили в обятията му, като в същото време засилва църквата, като прибавя към духовната власт, която ѝ дава такова влияние, още и значителна светска власт. Сторил първата грешка, той трябваше да я следва дотогава, докато бе принуден да дойде отново в Италия, за да пресече амбицията на Александър и да му попречи да завладее Тоскана. Не му стигна това, че засили църквата и изгуби приятелите си, ами в желанието си да завладее неаполското кралство взе, че го подели с испанския крал. Докато по-рано беше неограничен господар в Италия, сега той извика в нея един другар, към когото недоволните и амбициозните от тази страна можеха да прибегнат за помощ. Той лесно можеше да остави в това кралство един подвластен крал, но го изгони, за да постави на негово място друг, който можеше да изгони самия него.

Наистина много естествена и обикновена е жаждата към завоевания и винаги, когато ѝ се поддават хора, които могат да я задоволят, те биват хвалени, а не порицавани, но когато те не могат, а въпреки това

15. Катерина Риарио Сфорца (1493–1509 г.), – управлявала Имола и Форли след смъртта на съпруга си Джироламо Риарио.

16. Става дума за Асторе Монфреди – владетел на Фаенца (1488–1502 г.); Джовани Сфорца – владетел на Пезаро (1466–1510 г.), Пандолфо Малатеста – владетел на Римини (1475–1534 г.), Джулио Чезаре Верано – владетел на Камерино; Якопо IV д'Апино, – владетел на Пиомбино. Всички са прогонени или убити от Чезаре Борджия между 1500 и 1502 г.

17. В резултат на съглашението Венеция получава само Кремона, Бергамо и Бреша, а Людовик XII – по-голямата част от Миланското херцогство, с което засилва политическото си влияние.

искат да я задоволят на всяка цена, тогава грешат и заслужават да бъдат порицани. Ако Франция можеше да нападне Неапол със собствени сили, трябваше да го стори, но щом не можеше, не трябваше да дели Неапол. Ако подялбата на Ломбардия с венецианците заслужаваше извинение, поради това, че те му помогнаха да влезе в Италия, подялбата на Неапол заслужава само порицание, защото не може да се оправдае с тази необходимост.

И тъй, Людовик извърши следните пет грешки: унищожил малките сили, увеличил в Италия мощта на един силен княз, извика в нея много силен чужденец, не се посели в тази страна, нито пък основа в нея колония. Тези грешки можеха да не окажат през неговия живот пагубното си действие, ако не беше извършил и шеста, като заграби страната на венецианците. Ако не беше засилил църквата и не бе извикал в Италия испанците; необходимо и разумно беше да ги сломи, но след като вече бе извършил едното и другото, не трябваше да допуска сломяването им. Венецианците бяха силни и щяха да попречат на другите да предприемат някакви действия в Ломбардия против французите, или щяха да се съгласят да съдействуват при условие, че ще станат господари. Другите в никакъв случай нямаше да поискат да я отнемат от Франция, за да я дадат на тях, нито щяха да имат толкова дързост да нападнат двете сили.

Ако някой каже, че Людовик е отстъпил на Александър Романия и на Испания неаполското кралство, за да избегне война, ще му отвърна с това, което вече казах: не трябва никога да се допуска да стане едно безредие, за да се избегне една война, понеже войната така не се избягва, а само се отлага и то в твоя вреда! И ако друг приведе като аргумент обещанието, което кралят дал на папата, че той ще позволи да се разтрогне бракът му и ще даде шапката на руанския архиепископ, ще отговоря подолу, където ще се занимаем с обещанията на князете и с това как те трябва да се изпълняват.

И тъй, Людовик изгуби Ломбардия, защото не спазил правилата, следвани от други владетели, които са завоювали държави и са съумявали да ги запазят. Това не е никак чудно, а е основателно и съвсем в реда на нещата. По този повод аз говорих в Нант с руанския кардинал¹⁸ по времето, когато Валентино (така народът наричаше Цезар Борджия, синът на папа Александър) завладя Романия.¹⁹ Кардиналът ми каза, че

18. Става дума за Жорж д'Амбоз – архиепископ на Руан (1460–1510 г.), избран за кардинал през 1498 г.

италианците не умеели да водят война, а аз му отвърнах, че французите не разбират нищо от държавните работи, иначе те нямаше да оставят църквата да се засили толкова много. И опитът показа, че засилването на влиянието на църквата и на Испания в Италия се дължеше на Франция. От това се извлича общото правило, което не лъже или лъже много рядко – че всеки владетел, който подпомага засилването на чужда държава, проваля своята. Могъществото на държавата се постига чрез силата или ловкостта на владетеля. Силният владетел трябва винаги да се отнася с подозрение към силата и ловкостта на другите владетели.

19. Това става по времето на първата дипломатическа мисия на Макиавели във Франция през 1300 г.

ГЛАВА IV

ЗА ПРИЧИНИТЕ, ПОРАДИ КОИТО КРАЛСТВОТО НА ДАРИЙ, ЗАВОЮВАНО ОТ АЛЕКСАНДЪР, НЕ СЕ РАЗБУНТУВА ПРОТИВ ВЛАСТТА НА НЕГОВИТЕ ПРИЕМНИЦИ СЛЕД СМЪРТТА МУ

Като се имат предвид трудностите, с които е съпроводено запазването на новозавоюваната държава, някой би могъл да изрази учудването си от това, че Азия, която Александър Велики²⁰ завоювал за няколко години и наскоро след това умрял, не се разбунтувала след смъртта му. Тя е останала под властта на приемниците му и те не срещнали никакви други трудности при запазването ѝ освен тези, които възникнали между самите тях и то единствено поради амбициите им.²¹

Ще кажа, че всички държави, известни от историята, са управлявани по два начина: или от един пълновластен владетел, заобиколен от слуги, които го подпомагат по негово благоволение и милост в управлението на държавата, или от владетел и благородници, които дължат своя сан не на благоволението на владетеля, а на произхода си. Благородниците имат свои управители и собствени поданици, които ги признават за господари, хранят естествена привързаност към тях.

В държави, управлявани от владетел и слуги, владетелят има по-голяма власт, защото в цялата държава го признават за най-високо поставената личност и ако поданиците му се подчиняват на други, подчиняват им се като на негови служители и административни представители, без да проявяват към тях някаква особена почит.

Примери за двата вида управление в наше време са Турция и Франция. Цялата турска монархия се управлява от един владетел, на когото всички останали са слуги. Неговата империя е разделена на санджаци. Султанът назначава на тези санджаци управители и ги сменя както намери за добре. Френският крал управлява сред множество

20. Александър Велики (350–323 г. пр.н.е.) – цар на Македония, завоювал огромни територии в Европа и Азия.

21. След смъртта на Александър Велики отначало е възложено империята да се управлява от 7-те стратези на генералния щаб. Съперничеството между тях за кратко време довежда до разделянето на империята на отделни царства, между които Египет, Сирия, Македония и др.

благородници, които са признати и обичани от поданиците си. Благородниците имат и права, които кралят не може да им отнеме, без да се изложи на опасност.

Всеки, който проучи тези две държави, ще разбере, че за да се завладее турската държава, трябва да се преодолеят големи трудности, но веднъж завладяна, няма нищо по-лесно от това да бъде запазена. Трудностите при завладяването на турската държава се състоят в това, че завоевателят не може да бъде повикан от владетелите в империята, нито да разчита на бунта на приближените на султана. Те са негови слуги и са му задължени, по-мъчно могат да бъдат подкупени и, ако се подкупят, малко може да се разчита на тях, защото по гореизложените причини, не могат да поведат след себе си народа. Затова този, който напада Турция, трябва да знае, че ще я намери единна и да се надява повече на собствената си сила, отколкото на безредици вътре в страната. Но щом бъде победена и войската ѝ сразена дотолкова, че да не може да се съвземе, единственият източник на опасения остава султанският род. Когато завоевателят премахне и него, няма вече от кого да се бои, защото останалите не се ползват с доверието на народа и както преди победата завоевателят не би могъл да се надява на народа, така и след победата не трябва да се бои от него.

Точно обратното се случва в кралства, управлявани като френското. Можеш лесно да влезеш в тях като спечелиш някой от благородниците, между които винаги има недоволни и жадни за промени. Те могат, по вече изложените причини, да ти отворят вратите на кралството и да те улеснят в победата. Но поискаш ли да запазиш властта си над завоюваната страна, ще срещнеш безбройни спънки, както от тези, които са те подпомогнали, така и от подтиснатите. Тук не е достатъчно да премахнеш кралския род. В кралството остават благородници, които застават начело на нови бунтове и движения и понеже не можеш нито да ги покоршиш, нито да ги избиеш, изгубваш завоюваното при първата опасност.

Ако проучите управлението на Дарий²², ще видите, че е подобно на турското и затова на Александър се наложило да връхлети Дарий от всички страни и да го прогони от крепостите му. След тази победа и след смъртта на Дарий това кралство по споменатите причини, било осигурено за Александър. И ако неговите приемници бяха сговорчиви помежду си, можеха да го владеят без затруднения. Действително

22. Дарий III Ахеменид (336–330 г. пр.н.е.) – последен цар на Персия, разбит от Александър Македонски при Ис (333 г. пр.н.е.) и при Гавгамела през 331 г.

бунтовете, които започнали в държавата, са били предизвикани от самите тях.²³

Държавите, управлявани като Франция, е невъзможно да се владеят така спокойно. Честите бунтове на Испания, Франция и Гърция против римляните са били предизвикани от многобройните князе, които са били в тези страни. Докато те съществували, римляните били несигурни за властта си, но щом ги премахнали и изчезнал споменът за тях, те затвърдили владичеството си. И макар по-късно, по време на римските междуособни борби, всяка страна да се стараела да запази за себе си онези части от провинциите, в които е имала най-голямо влияние, те признавали само властта на римляните, защото вече била изчезнала династията на предишните им владетели.

Като се имат предвид всички тези обстоятелства, никой няма да се чуди на това, че Александър е запазил лесно Азия, а други владетели, например Пир и много други, са срещнали трудности при запазването на завоюваното. Това се обяснява не с малките или големи способности на победителя, а с различието на победените.

23. Има се предвид въстанието на келтиберите и лузитанците (155–154 г. пр.н.е.) под водителството на Версенгеторикс (53–52 г. пр.н.е.); на Етолийския съюз и Ахейския съюз, които през 146 г. пр.н.е. превръщат гръцките земи в римска провинция.

ГЛАВА V ЗА ТОВА КАК ДА СЕ УПРАВЛЯВАТ ГРАДОВЕТЕ И ДЪРЖАВИТЕ, КОИТО ПРЕДИ ЗАВОЮВАНЕТО ИМ СА СЕ УПРАВЛЯВАЛИ ПО СОБСТВЕНИ ЗАКОНИ

Когато завоюваните държави са свикнали да живеят по собствени закони и свободно, три са начините, по които завоевателят може да ги запази: първият е да ги разруши напълно; вторият – да се засели да живее в тях и третият – да ги остави да живеят по своите закони, като им определи данък и създаде в тях управление от малцина, които да поддържат приятелско отношение към завоевателя. Управителите знаят, че създаденото от завоевателя управление не може да съществува без приятелството и силата му и са принудени да вземат всички мерки, необходими за запазване на властта му. Един град, който е свикнал да живее свободно, по-лесно може да бъде запазен чрез неговите граждани, отколкото чрез каквото и да е друго средство. За пример ще посоча спартанците и римляните. Спартанците управлявали Атина и Тива²⁴ с малобройно правителство, но изгубили двата града.

Римляните, за да запазят Капуа, Картаген и Нуманция ги, разрушили и не ги изгубили.²⁵ Те решили да владеят Гърция както са я владели спартанците и я оставили да се управлява със собствените си закони и да живее свободно. Това средство не им донесло успех и се принудили да смажат много градове и държавата. Следователно, новозавоюваната държава може да се запази само с едно средство – унищожаването. Владетелят, който завоюва град, свикнал да живее свободно, и не го унищожи, рискува самият той да бъде унищожен. Там народът винаги ще се бунтува в името на свободата и старите си порядки, които не могат да бъдат заличени от паметта му нито от времето, нито от благодеянията. Каквито и мерки да се вземат, не се ли разединят или разпръснат

24. От 404 до 403 г. пр.н.е., след Пелопонеските войни, Спарта налага на Атина управлението на 30-те тирани. През 403 г. Атина придобива свободата си. Проспартанското правителство в Тава е на власт от 382 до 379 г. пр.н.е. когато е смъкнато от Пелпид и Епаминонд.

25. Вследствие въстанието на Капуа срещу римляните, след битката при Кана в 216 г. пр.н.е., му е била отнета автономността; Картаген е разрушен през 146 г. пр.н.е., а Нуманция (Северна Испания) е разрушена през 133 г. пр.н.е.

жителите, те не забравят свободата и предишното си управление и при всеки удобен случай се опитват веднага да го възстановят. Така се случи в Пиза след близо стогодишно флорентинско робство.²⁶

Когато градовете или държавите, които владееш, са привикнали да живеят под властта на владетел, чиято род е унищожен или прекъснат, можеш по-лесно да спечелиш поданиците и да се подигуриш. Те вече са свикнали да се подчиняват, лишени са от стария си владетел, а е много трудно да се споразумеят за избирането на нов, при това не умеят да живеят свободно и неохотно вземат оръжието.

В републиките съществува повече жизнен кипез, повече омраза, по-силно желание за мъст. Споменът за предишната им свобода не ги напуска, нито може да ги напусне и тогава най-сигурното средство е да ги унищожиш или да се заселиш в тях.

26. През 1405 г. флорентинците закупуват Пиза от висконтите. Въставайки през 1494 г. срещу господарите си, Пиза е освободена, но през 1309 г. изпада отново под господството на Флоренция.

ГЛАВА VI ЗА НОВИТЕ ВЛАДЕНИЯ, ЗАВОЮВАНИ СЪС СОБСТВЕНО ОРЪЖИЕ

Нека никой не се учудва, когато по-нататък, говорейки за съвсем новите владения, владетелите и държавата, привеждам примери из живота на най-великите личности. Хората винаги вървят по отъпканите пътища и в делата си подражават на другите, макар че не могат да следват напълно пътя им, нито да постигнат дарбите на онези, на които подражават. Благоразумният човек трябва да върви по пътищата, по които са вървели великите личности и да подражава на всички, които са превъзхождали останалите, та по този начин да може, ако не да се издигне толкова, че да се изравни с идеала си, поне да напомня за него. Той трябва да постъпва като умелите стрелци, които познават силата на лъка си и когато им се стори, че точката, която искат да улучат, е твърде отдалечена, се прицелват по-високо над нея, за да може стрелата да я достигне.

Ще кажа, че в съвсем новите владения трудностите, които новият владетел среща при запазването им, зависят от личните му качества. За да може обикновен гражданин да се издигне до престола, е необходимо или да е смел, или да се радва на благоволенieto на съдбата. Естествено е, че когато има едното или другото, се избягват много трудности. Истината е и това, че който е дължал по-малко на щастието, а повече на смелостта, се е задържал по-дълго. Благоприятно обстоятелство за новия владетел е, че е принуден да живее в новозавоюваните земи, поради липса на други.

Като пример за владетели, които са станали такива не по благоволение на съдбата, а благодарение на личните си качества, ще посоча като най-достойни Мойсей, Кир, Ромул, Тезей.²⁷ За Мойсей не би трябвало да се говори, защото е бил само изпълнител на онова, което му е заповядано от Бога, но все пак заслужава да се възхищаваме от него поне заради това, че Бог го е удостоил със заповедите си.

Кир и останалите, които са завладели или основали държави, са

27. Мойсей (13 в. пр.н.е.) – древноеврейска митологична личност, почитан като законодател, посредник между еврейския народ и Бога, извел на евреите от Египет; Кир (600–530 г. пр.н.е.) – основател на Персийската империя; Ромул (7 в. пр.н.е.) – легендарна личност, един от основателите на Рим; Тезей (12 в. пр.н.е.) – цар на Атина и митологичен герой, на който се приписва убийството на Минотавърта.

достойни за възхищение и, ако подложим на преценка делата и управлението им, ще разберем, че не са се различавали от Мойсеевите, чийто учител е бил толкова велик. Когато изучаваме делата и живота им, ясно виждаме, че на щастието те дължат само случая. Този случай им е послужил за материал, на който са предавали формата, която те са намирали за добре. Ако не им се предоставяше случая, техните способности щяха да изгаснат непроявени; ако пък бъдеха лишени от способности, случаят щеше да се яви напречно.

Трябвало е Мойсей да намери израелския народ в Египет, поробен и подтиснат, с желанието му да се освободи от робството, за да го накара да тръгне след него. За да стане Ромул крал на Рим и основател на римската империя, трябвало е да не се намери за него място в Алба и да бъде захвърлен след раждането си. Трябвало и Кир да намери персийците, недоволни от управлението на мидийците, а те да са безволеви и изнежени от продължителния мир. Тезей също не би могъл да прояви смелостта си, ако атиняните не са били разпръснати. И тъй, случаите са направили тези хора щастливи, а те със своята необикновена смелост и способност са направили известни случаите, благодарение на което отечеството им се прославило и станало щастливо.

Такива личности стават владетели по пътя на смелостта. Те завладяват държавите трудно, но лесно ги запазват. Трудностите, които срещат при завладяването, отчасти произлизат от новото управление и преобразуванията, които са принудени да въведат, за да положат основите на властта и сигурността си. Не трябва да се забравя, че няма нищо потрудно и което повече да пречи на успеха, от въвеждането на нови наредби. Въвеждането им прави неприятели всички, които са били облагодетелствувани от старите и съдржани защитници тези, които биха били облагодетелствувани от новите. Тази съдржаност се дължи отчасти на страха от противниците, на чиято страна са законите и отчасти на недоверието, с което хората се отнасят към новите неща дотогава, докато не проверят от опит ползотворността им. Винаги, когато противниците на новите наредби имат случай, ги нападат със стръв, а защитниците им ги защитават съдржано и князът рискува да загине заедно с тях.

Ако искаме да разгледаме този въпрос добре, трябва да обърнем внимание на това дали тези реформатори действат сами, или зависят от други; дали при осъществяване на плановете си трябва да молят, или могат да се налагат. В първия случай те винаги се провалят и не постигат нищо. Когато са напълно самостоятелни и могат да се налагат, много рядко им се изплъзва успехът. С това се обяснява защо всички

въоръжени пророци са побеждавали, а невъоръжените са били побеждавани. Защото освен казаното трябва да се има предвид и това, че народът по природа е променлив и лесно можеш да го убедиш в нещо, но е мъчно да го задържиш за дълго на това убеждение. Затова трябва да разполагаш с нужните средства, та когато престане да вярва, да можеш да го заставиш да вярва на силата. Ако Мойсей, Кир, Тезей и Ромул не бяха въоръжени, нямаше да могат да заставят поданиците си да се подчиняват дълго време на заповедите им. Така в наше време Джероламо Саванарола²⁸ се провали щом множеството започна да не вярва на новите му разпоредби, защото той нямаше средства да задържи вярващите към вярата им, както и да застави невярващите да повярват. При осъществяване на плановете си водачите от типа на гореспоменатите срещат големи трудности и на всяка крачка са изложени на опасности, които трябва да превъзмогват със смелостта и ловкостта си, но превъзмогнат ли ги, започнат ли да им засвидетелстват почит и след като са се отървали от съперниците си, те стават силни, спокойни, почитани и щастливи.

Към представените примери от много велики личности искам да прибавя още един, на не толкова велик човек, но той има известна връзка с тях и да се задоволя само с него, без да изброявам други. Думата ми е за Хиерон Сиракузки²⁹, който от обикновен гражданин станал княз. От съдбата той получил само случая. Подтиснатите сиракузци го избрали за пълководец и благодарение на заслугите си станал техен владетел. Още като обикновен гражданин той бил толкова смел и способен, че всички, които са писали за него, казват, че за да бъде княз, му е липсвало само княжество. Той премахнал старата войска и създал нова, изоставил старите съюзи и създал нови. Когато се сдобил с предани войници и съюзници, му е било лесно да гради на такава основа. За него е било мъчно да завладее, но лесно да запази завладяното.

28. Джироламо Саванарола (1432–1498 г.) – монах, доминиканец, църковен и политически реформатор. Един от основателите на Флорентинската република, основана след прогонването на Медичите през 1494 г., отлъчен от църквата и изгорен като еретик.

29. Хиерон Сиракузки – тиранин, управител на Сиракуза от 265 до 215 г. пр.н.е.

ГЛАВА VII ЗА НОВИТЕ КНЯЖЕСТВА, КОИТО СЕ ЗАВЛАДЯВАТ

Онези, които от обикновени граждани стават князе само по благоволение на съдбата, се изкачват без мъка на княжеския престол, но с много трудности се задържат на него. В устрема си към властта те не срещат никакви спънки. Всички спънки възникват, когато те вече са се домогнали до нея. Такива са всички, на които се отстъпва една държава срещу пари или по благоволението на този, който отстъпва. Такива си били онези, на които Дарий е дал от Гърция градовете Йония и Хелеспонт, за да ги управляват за негова безопасност и слава. Такива са били и ония, които от обикновени граждани ставали князе като подкупували войниците. Те се облягат единствено на волята и щастието на тези, които са ги направили владетели – на две променливи и неустойчиви основи. Те не умеят и не могат да запазят положението си. Не умеят, защото, ако нямат пъргав ум и смелост, не са способни да командват, щом винаги са живели като обикновени граждани. Не могат, защото не разполагат с войски, които да са привързани към тях и да са им верни. Всички държави, които се създават бързо, са като растенията, които в природата се раждат и растат бързо, но не хващат здрави корени и не се развиват достатъчно, за да могат да устоят на бурите и неблагоприятното време. Държавата пропада, ако тези, които бързо са станали владетели, нямат достатъчно ум и смелост и не съумеят да запазят това, което им е дала съдбата, и не изградят основите, които други са изградили преди да станат владетели.

За тези два начина, чрез които се достига до престола на владетеля – или със способност и смелост, или по благоволението на съдбата, искам да приведа два примера от наше време. Думата ми е за Франческо Сфорца и Чезаре Борджия³⁰.

Франческо стана дук на Милано от обикновен гражданин, благодарение на големия си ум и извънредната си смелост и успя да запази без

30. Чезаре Борджия – роден 1475 г., е убит през 1507 г. Син е на папа Александър VI, който го издига за архиепископ през 1492 г. и за кардинал през 1493 г. Скоро захвърля църковния сан и се отдава на политика. През 1501 г. завладява Романия. Вероломен, безчовечен и развратен, но заедно с това пример за политически реализъм и липса на предразсъдъци.

особени усилия това, което придоби с толкова трудности.

Чезаре Борджия, наречен от народа Валентино, достигна до владичеството чрез щастието на баща си и го загуби щом той умря, въпреки че стори всичко, което би сторил всеки разумен и смел мъж, за да пусне корени в държавите, които бе завладал с оръжието и щастието на други. Както вече казах, той, който не е положил основите по-рано, би могъл да ги положи после, но това е съпроводено с трудности за строителя и с опасности за зданието. Ако проследим действията на Дука, ще разберем как е изградил основите на бъдещото си могъщество. Аз не смятам, че това е излишно, защото не знаем какви по-добри предписания бих могъл да дам на един нов владетел от примера на Валентино. Ако въпреки всичко не успя, затова е виновен не той, а неговата изключително враждебна съдба.

Когато Александър VI поискал да направи сина си велик дук, се изправил пред много настоящи и бъдещи трудности. Първо не е виждал средство да го направи господар над някоя държава, която да не е под властта на църквата и е знаел, че ако се опита да вземе някоя от тях, ще му се противопостави миланският лук и венецианците, защото Фаенца и Римини бяха вече под закрилата на Венеция. При това виждал, че войските на Италия, особено онези, с които би могъл да си послужи, се намират в ръцете на хора, които се боят от засилването на папата. На тях той не можеше да се довери, защото бяха във властта на Орсини, Колона³¹ и привържениците им. Следователно се налагаше да се измени коренно този ред на нещата и да станат бъркотии в италианските държави, за да бъде сигурно завладяването на част от тях. Това му се удаде лесно. Венецианците, подтиквани от други причини, се канеха да повикат французите в Италия. Папата не само, че не се противопостави, но дори ги улесни, като разтрогна стария брак на Людовик. И тъй, кралят влезе в Италия с помощта на венецианците и със съгласието на Александър. Щом кралят влезе в Милано, папата получи от него хора за завладяването на Романия, която му бе отстъпена, благодарение на прославеното име на краля. След като завладя Романия и смаза привържениците на Колона, на Дука, който искаше да я запази и да продължи завоеванията си, пречеха две обстоятелства: първо войските, в чиято вярност се съмняваше, и второ – волята на Франция; той се боеше да не би привържениците на Орсини, с които си беше послужил, не само да му изменят и попречат да разшири владенията си, но дори да му отнемат вече завладяното, и да не

31. 31. Орсини и Колона – знатни римски родове, съперничещи помежду си.

би и кралят да стори нещо подобно.

Опасенията му от привържениците на Орсини бяха потвърдени, когато след превземането на Фаенца нападна Болоня. При това нападение те не проявиха почти никакво усърдие. Що се отнася до френския крал, неговите намерения станаха ясни за Дука – когато след превземането на Урбино, пристъпи към завладяването на Тоскана, кралят го принуди да се откаже. Тогава Дукът реши да не бъде повече зависим нито от благоволенията на съдбата, нито от чуждите войски. Най-напред омаломощи партиите на Орсини м Колона в Рим, като привлече на своя страна техните привърженици-дворяни и ги направи свои дворяни, като им определи заплати и ги удостои според способностите им с високи граждански и военни служби. Само за няколко месеца те се отдръпнаха от непокорните партии и се привързаха към Дука. След това той чакаше случай да смаже привържениците на Орсини, след като вече беше разпръснал хората на Колона. Скоро му се предостави добър случай и той го използва още по-добре. Като разбраха, макар и късно, че засилването на Дука и на църквата носеше тяхната гибел, привържениците на Орсини свикаха областно събрание в Маджионе³² при Перуджа, в резултат на което последва бунтът в Урбино, метежите в Романя и безкрайните опасности за Дука, които той превъзмогна с помощта на французите.

След като възстанови славата си, понеже вече не се доверяваше на Франция или на която да е чужда сила, Дукът прибегна до хитростта. И успя тъй майсторски да прикрие намерението си, че подмами първенците от партията на Орсини, чрез посредничеството на сеньор Паоло да се примирят с него. Дукът прояви към този сеньор всички любезности, като му подари пари, дрехи и коне и по този начин спечели доверието му. Хората на Орсини бяха толкова наивни, че отидоха в Сенегалия и попаднаха в ръцете му. С избиването на главатарите им и с привличането на привържениците на Орсини Дукът положи добри основи за могъществото си. Той владееше цяла Романя и Урбинското дукство и се радваше на привързаността на тяхното неселение, което вече бе започнало да вкусва благополучието си. И тъй като тази постъпка заслужава да бъде оповестена и подражавана, аз не искам да я отмина с мълчание.

След като превзе Романя и видя, че тя се управляваше от владетели, които по-скоро обираха поданиците си, отколкото да се грижат за тях, и че вследствие на взаимното си неразбирателство бяха неспособни да се

32. Събранието се е състояло през октомври 1502 г. и се свързва с организиране на заговор срещу Чезаре Борджия.

справят с разбойниците, с най-разнообразните размирици, той прецени, че за да омиротвори и подчини тази страна трябва да ѝ създаде добро управление. Назначи за управител Рамиро де Орко³³ – жесток и енергичен човек, на когото даде широка власт. Той за кратко време я омиротвори и обедини, като с това се прослави. След това разбра, че не е необходима толкова строга власт, защото с нея може да предизвика омразата на народа. Създаде в центъра на провинцията граждански съд, в който всеки град имаше свой представител. Съдът се председателстваше от най-почтения човек. Понеже знаел, че миналите жестокости са пробудили известна омраза срещу него, за да я премахне и да спечели народа, поиска да покаже, че не е участвал в извършените жестокости и че всички те трябва да се припишат на жестоката природа на управителя. И затова наредил да го убият. Управителят бил съсечен на две и една заран изложили тялото му на площада на Чезена, като поставили до него един дръвник и окървавен нож. Това жестоко зрелище извикало у зрителите едновременно задоволство и изумление.

С укрепването на войската и смазването на съседните неприятели, които можеха да му навредят, Дукът отчасти преодоля настоящите опасности и се почувствува мощен. За да може да продължи и разшири завоеванията си, той трябваше да се осигури откъм френския крал, който, макар и късно, осъзна грешките си и не би допуснал засилването му. Дукът започна да търси нови съюзници и да се държи двусмислено по време на похода на френските войски към неаполското кралство против испанците, обсадили Гаета. Дукът смяташе да се предпази от французите и сигурно щеше да успее, ако Александър беше жив. Такива бяха неговите действия по отношение на настоящите дела.

Що се отнася до бъдещите, преди всичко той се боеше, че новият папа няма да бъде настроен приятелски към него и ще се опита да отнеме наследеното от баща му. За да предотврати това, той намисли да прибегне към следното – да изкорени родовете на всички малки владетели, които беше ограбил, за да отнеме на папата възможността да ограби самия него; да привлече на своя страна всички римски благородници, за да може чрез тях да обуздава папата; да постигне колкото се може по-голямо влияние в кардиналската колегия и да разполага с нея. Накрая, преди да е умрял баща му – да завоюва такава власт, че да може да устои със собствени сили срещу едно първо нападение.

33. Ремиро д'Орко – наместник на Чезаре Борджия в Романя, действал жестоко за омиротворяването на тамошното население. Впоследствие, през 1502 г. бил убит по заповед на самия Борджия.

От тези четири намерения до смъртта на баща си можа да осъществи три. Оставаше му още малко да осъществи докрай и четвъртото. Действително между владетелите, които беше ограбил, малцина успяха да избегнат ножа му. Той беше спечелил римските благородници и завладял кардиналската легия. Що се отнася до новите му владения, той вече господстваше над Перуджа и Пиомбино, имаше под свое покровителство Пиза и възнамеряваше да завладее Тоскана. Не се боеше и от французите, които бяха прогонени от испанците от неаполското кралство. И французите и испанците се стремяха да нападнат Пиза. При тази ситуация той можеше да я нападне. Отчасти от страх, отчасти от омраза към флорентинците Лука и Сиена щяха да му се предадат. Флорентинците щяха да изпаднат в безизходно положение. Ако същата година не беше умрял баща му, той щеше да осъществи плановете си, да се справи сам и да не зависи от щастието и силата на другите, а от собственото си могъщество и смелост.

Но Александър умря³⁴ след като бяха изминали едва пет години, от както Валентино започна да върти сабята. Той остави на сина си само Романия със здрави основи, а останалите държави висяха във въздуха между две извънредно силни неприятелски войски; освен това Валентино беше смъртно болен. Дукът беше толкова смел и решителен, знаеше тъй добре с какво хората се привличат или отблъскват и толкова устойчиви бяха основите, които той бе съумял за толкова късо време да положи, че ако нямаше срещу себе си онези войски или беше здрав, щеше да преодолее всички затруднения. Доказателство, че положените от него основи са били добри, е това, че Романия му остана вярна и го чака повече от месец. В Рим, полужив, той беше в безопасност и макар че в града влязоха Балиони, Вители и Орсини, никой не се вдигна против него. После, ако той не успя да направи папа този, когото искаше, поне не позволи да стане папа онзи, когото не искаше. Но ако след смъртта на баща си беше здрав, щеше лесно да се справи с всичко. През деня, когато беше провъзгласен папа Юлий II, той ми каза, че премислил всичко, което би последвало от смъртта на баща му, и че на всичко е намерил изход, но не му е минавало през ум, че след смъртта на баща му самият той ще бъде смъртно болен.

Като имам предвид всички негови дела, аз не бих могъл да го упрекна в нищо, напротив – смятам, че той може да послужи за образец на подражание на всички, които са се домогвали до властта чрез щастието

34. Папа Александър VI умира на 18 август 1503 г.

и оръжието на други. Надарен с велика душа и изпълнен с велики намерения, той не можеше да действа по друг начин. За осъществяването на плановете му поперчиха преждевременната смърт на баща му и неговата болест. И тъй, не може да намери по-ярки примери от делата на Борджия оня, който намира за нужно в едно ново княжество да се предпази от неприятелите, да спечели приятели, да победи чрез силата или хитростта, да накара народа да го обича и да се бои от него, да бъде следван и почитан от войниците, да смаже онези, които могат или са длъжни да му вредят, да смени старите начини на управление с нови, да бъде едновременно строг и милостив, великодушен и либерален, да премахне ненадеждната войска и да създаде на нейно място друга, да поддържа приятелски отношения с князете и кралете, така че те да му помагат с радост и да го оскъряват с предпазливост.

За грешка на Борджия може да се сметне само изборът на Юлий II. Както казах, той не можеше да наложи за папа онзи, когото искаше, но можеше поне да отхвърли предложения и затова не трябваше да се съгласява да бъде провъзгласен за папа който и да е измежду кардиналите, които бе обиждал и които, станали папи, щяха да се боят от него. Хората вредят на другите или от страх, или от омраза. Обидените от него кардинали бяха Сан Пиетро ад Винкола, Колона, Сан Джорджино, Асканио; всички други, ако станеха папи, щяха да се боят от него.³⁵ От тях трябва да изключим само руанския кардинал и испанците. Първият беше много силен, защото имаше зад себе си Франция, а с втория го свързваха не само расови, но и роднински и приятелски връзки. Дукът трябваше да наложи за папа някой кардинал-испанец. Това беше невъзможно и трябваше да се съгласи да бъде провъзгласен руанския кардинал, а не Сан Пиетро ад Винкола. Греша оня, който мисли, че новите благодеяния са в състояние да заличат в паметта старите обиди. Духът сгреша с този избор и това стана причина да се провали напълно.

35. Сан Пиетро ад Винкола – патрон на църквата Сан Пиетро във Винкола, бъдещият Юлий II; Колона е кардинал Джовани Колона; Сан Джорджо е кардинал Рафаело Риарио; Асканио е кардинал Асканио Сфорца. Всички тези духовници са били преследвани от Борджиите.

ГЛАВА VIII ЗА ОНЕЗИ, КОИТО СТАВАТ ВЛАДЕТЕЛИ ЧРЕЗ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ

Обикновеният гражданин може да се домогне до княжеския престол още по два начина, при които е изключено решаващото действие на съдбата и личните качества. Струва ми се, че не бива да ги отминавам с мълчание. За единия начин може да се говори по-обширно там, където се говори за републиките. При единия начин домогването до престола става по пътя на престъпленията и беззаконията, а при другия – обикновен гражданин става княз на страната си по благоволенieto на своите съграждани.

За да обясня първия начин, ще приведа два примера: единият от древно, а другият от наше време, без да изтъквам преимуществата им, понеже смятам, че и така ще бъдат достатъчни за онези, които имат нужда да ги следват.

Сицилианецът Агатокул,³⁶ който бил обикновен гражданин с ниско потекло, станал крал на Сиракуза. Той бил син на грънчар и още през юношеските си години се отдал на престъпен живот. Престъпленията си извършвал с такава смелост, че когато влязъл във войската успял да премине всички военни чинове и станал претор на Сиракуза. Като се задържал на тази служба, решил да стане крал и насилствено да запази това, което му е отстъпено доброволно, като при това не се обвързва с друг. Бил се уговорил за този план с Амилкар Картагенеца,³⁷ който по това време воювал в Сицилия. Една сутрин, под предлог, че ще се решават важни въпроси, засягащи републиката, той свикал на събрание народа и сената на Сиракуза. При даден знак войниците избили всички сенатори и най-богатите граждани. След това заграбил княжеската власт без да срещне някаква съпротива от гражданите. Макар че два пъти бил разбит и после обсаден от картагенците, той не само защитил града, но като оставил една част от войската си за защита на града, с другата нападнал Африка. За кратко време успял да освободи Сиракуза от обсада и довел картагенците до такова плачевно положение, че те се принудили да му

36. Агатокул – сиракузки тиранин от 317 до 289 г. пр.н.е., оставил в историята името си на жесток потисник.

37. Амилкар Картагенеца – водил война в Сицилия от 319 до 313 г. пр.н.е., дядо на известния военачалник Амилкар Барка.

отстъпят Сицилия.

Който вникне в делото и живота на Агатокул, няма да намери нищо, или ще намери много малко, което би могло да се припише на щастieto, защото той станал владетел не с благоразположението на някого, а като преминал постепенно, с усилие и сред опасности, всички военни чинове. Властта запазил с цената на много смели и опасни решения. Не може да се нарече смелост това да избиеш съгражданите си, да измениш на приятелите си, да бъдеш без вяра, без милосърдие, без религия. С това можеш да завоюваш власт, не и слава. Когато преценим смелостта на Агатокул да влиза сред опасностите и ловкостта му да излиза от тях, както и душевната му мощ да понася и преодолява препятствията, ние не разбираме защо го поставят по-долу от всеки велик пълководец, при все това неговата необузdana жестокост и безчовечност, заедно с безрайните му престъпления не позволяват да бъде поставен наред с великите хора. Не може да се отдаде на благоволенieto на съдбата или на смелостта му онова, което той постигна без тях.

В наше време, през властването на Александър VI, Оливерото Фермианеца,³⁸ останал сирак много рано. Отгледал го вуйчо му, Джовани Фолиани, и го дал да учи военно изкуство под ръководството на Паоло Вители, за да може по-късно да достигне висок военен чин. След смъртта на Паоло попаднал под ръководството на брат му, Вителоцо, и скоро заел най-високо място във войската му, благодарение на способностите си и на духовната и телесната си сила. Струвало му се недостойно да служи и намислил с помощта на някои граждани, които предпочитали за отечеството си робство пред свобода, и с благоволенieto на Вителоцо, да завладее Фермо. Оливерото изпратил на вуйчо си Джовани Фолиани писмо, в което изказал желанието си да го посети, да види отново града и да навести наследствените си имоти. Понеже се трудил, пишел той, само да постигне почит и искал съгражданите му да се убедят с очите си, че не си е губил напразно времето, пожелал да се яви тържествено, придружен от сто конника – негови приятели и слуги. По-нататък в писмото си той молел вуйчо си да нареди да бъде посрещнат от гражданите на Фермо с почести – нещо, което щяло да направи чест не само на него, но и на вуйчо му, който се бил погрижил за препитанието му.

Джовани Фолиани сторил всичко възможно, за да зарадва племенника си. Наредил гражданите да го посрещнат с почести и го настанил в

38. Оливерото Фермианеца, Оливерото де ли Ауфредучо от Фермо (1475–1503 г.) – станал пълновластен господар на Фермо през 1501 г. с цената на убийството на вуйчо си. Участвал е в събранието в Маджоне. (Виж 32). Убит от Чезаре Борджия.

дома си. Оливерото употребил един ден, за да подготви онова, което му било нужно за изпълнение на престъпните му замисли, и устроил тържествена вечеря, на която поканил Джовани Фолиани и всички първенци на Фермо. След свършване на вечерята и на забавните номера, обичайни за такива пирове, Оливерото изкусно повел сериозен разговор и заговорил за величието на папа Александър, за сина му Цезар и за дела-та им. Когато на свой ред се изказали Джовани и другите гости, неочаквано Оливерото станал и заявил, че за тези неща трябва да се говори на по-тайно място. Всички се отправили към една стая и още не били седнали по местата си, когато от скривалищата на стаята изскочили войници и ги избили. Оливерото възседнал коня си, минал през града, обсадил в палата най-висшите длъжностни лица и ги принудил да образуват ново управление, начело на което да застане той като княз. След като избил всички, които са недоволни, или са могли да му навредят, той се оградил с нови, които заемали граждански и военни служби. В продължение на една година неговата власт във Фермо била непоклатима и той бил истинско страшилище за съседите си. Неговото изгонване щеше да бъде тъй трудно, както и на Агатокул, ако не беше се оставил да бъде измамен от Цезар Борджия, който ги хвана, както вече казахме, заедно с хората на Орсини и Вители в Сенегалия, една година след убийството на вуйчо му и другите му съграждани. Там Оливерото беше удушен заедно с Вителице, негов учител във военното изкуство и в престъпленията.

Някой би могъл да се учуди, как така Агатокул и други като него, след като са извършили безбройни жестокости и измени, са могли да живеят тъй дълго време в отечеството си, да се защитят от външните си врагове и поданиците им да не направят заговор против тях, докато други не са могли да се задържат на властта си с жестокост както в мирно време, така и по време на война. Аз мисля, че зависи от това дали добре или зле са приложени жестокостите. Жестокостите са приложени добре тогава (ако, разбира се, е позволено да се говори добро за злото), когато са извършени наведнъж, поради необходимостта да се запази властта, и после се прибягва към тях само когато чрез тях може да се постигне полза за поданиците. Зле приложени жестокости са ония, които в началото са малко, после се увеличават вместо да намаляват. Владетели, които прибягват към първия вид жестокост, могат да се надяват на прошка от хората и Бога, както е постъпил Агатокул. Които постъпват по втория начин, не могат да се задържат на власт. При завземането на една държава завоевателят трябва да прецени всички жестокости, които ще

му се наложи да извърши за осигуряване на властта, и да ги извърши наведнъж. Така няма да прибягва постоянно към тях. Когато не подновява жестокостта, той може да успокои хората и да ги спечели с благодеяния. Който постъпи по друг начин, било от страх или от зла воля, ще трябва винаги да държи ножа в ръката си и никога да не може да разчита на поданиците си, защото скорошните и постоянни насилия им пречат да му се доверят и да се почувствуват в безопасност. Насилията трябва да се извършват наведнъж, защото тогава траят по-кратко и по-малко нараняват. Добрите дела обратно – трябва да се вършат малко по малко, за да бъдат по-добре оценявани. Всеки владетел трябва да живее с поданиците си така, че никакъв случай, добър или лош, да не може да го принуди да измени поведението си към тях. Ако при стичане на неблагоприятни обстоятелства му се наложи да действа с жестокост, вече ще бъде късно, а доброто, което ще извърши, тогава няма да му помогне, защото ще се сметне за направено под натиск и няма да събуди признателност у никого.

ГЛАВА IX ЗА ГРАЖДАНСКИТЕ ВЛАДЕНИЯ

Гражданско е владението, когато обикновен гражданин стане владетел на страната си не по пътя на престъпленията и възмутителните насилия, а с благоволенieto на съгражданите си. За да се достигне престола на такава държава, не са нужни никакви особени способности или изключително щастие, а хитрост, съпроводена с успех. Владетелският сан се постига с благоволенieto на народа, или на знатните. Във всеки град съществуват тези две сили, чиито интереси не съвпадат: от една страна народът, който не желае да бъде управляван и подтискан, а от друга страна – знатните, които желаят да управляват и подтискат народа. От сблъскването на тези противоположни интереси се ражда или абсолютна власт, или свобода, или произвол.

Владетелят получава властта от народа или от знатните, в зависимост от това, на коя от двете страни се предоставя случай за това. Когато високопоставените разберат, че не могат да се съпротивляват на народа, избират един от своите и го провъзгласяват за княз, за да могат в сянката на властта му да дадат воля на стремежите си. Когато народът види, че вече е безсилен да се бори с властниците, провъзгласява някого за владетел, за да бъде защитен чрез властта му. Владетел, който идва на власт с подкрепата на знатните, се задържа на престола много по-мъчно от оня, който идва по волята и с подкрепата на народа. В първия случай владетелят е заобиколен от хора, които се смятат равни нему, и той не може да им заповядва, нито да се разпорежда с тях както намери за добре. Който достигне до престола по волята на народа, е сам и между приближените му рядко има такива, които дръзват да не му се подчинят. При това народът може да бъде управляван честно и справедливо, но не и властниците, които искат да подтискат народа против неговата воля. Владетелят може лесно да се справи с високопоставените, защото те са малко на брой, но не може да подчини на властта си цял народ, който е враждебно настроен към него.

Най-лошото, което владетелят може да очаква от един враждебно настроен народ, е да бъде изоставен от него. От големците може да очаква не само да го изоставят, но и да действуват против него. Те са по-предвидливи и хитри и винаги успяват да се спасят навреме и се стремят да спечелят благоволенieto на този, когото смятат за утрешен

победител.

Необходимо е владетелят да живее винаги с един и същ народ. Но може да не се огражда с едни и същи приближени, защото е в негова власт да ги издига или сваля, според качествата им, да им дава или отнема почести. За да изясня по-добре този въпрос, трябва да кажа, че приближените трябва да се оценяват по два основни признака: дали се свързват изцяло със съдбата ти, или не. Тези, които доказват предаността си и не са алчни, трябва да се уважават и обичат. Другите, които не са свързани със съдбата ти, също се оценяват по два начина – дали го правят от слабост, или от малодушие. И тях трябва да използваш. Ако са добри съветници, при успех те няма да ти пакостят, а при неуспех, няма защо да се боиш от тях – или го правят от корисни подбуди и амбиции, или мислят повече за себе си, отколкото за теб. От тях владетелят трябва да се пази като от открити врагове, защото при всяко негово затруднение те ще съдействуват за провалянето му.

Който достигне владетелския престол по волята на народа, трябва да се стреми да запази неговата привързаност – нещо, което би му се удало лесно, защото народът иска от него само едно – да не бъде подтискан. Който става владетел чрез благоволенieto на влиятелните и против волята на народа, трябва преди всичко да се постарее да спечели народа, което може да постигне като го вземе под своя закрила. Както човек, когато му се стори добро от някого, от когото е очаквал зло, се привързва по-силно към благодетеля си, така и народът се привързва към владетеля повече, отколкото би се привързал, ако той беше получил престола, благодарение на неговата воля. Владетелят може да спечели народа чрез различни средства, които няма да изреждам, защото те са много и се менят при всеки отделен случай, а и е невъзможно да се обобщят. В заключение ще кажа само още, че владетелят трябва да има привързаността на народа, без когото той е като с вързани ръце когато се намира в затруднение. Когато спартанският княз Набис³⁹ бил обсаден от всички войски на гръцките държави и от една победоносна римска армия, било е достатъчно да си осигури малък брой от своите съграждани и да спаси отечеството и властта си. Ако не се е радвал на привързаността на народа си, не би успял. И нека никой не противопоставя на мнението ми изтъкнатата пословица, според която, който гради върху народа, гради върху пясък. Пословицата е вярна за онези, които си

39. Набид – тиран на Спарта от 205 до 192 г. пр.н.е., успял да се задържи на власт и след поражението, нанесено му от римляните в 195 г.

въобразяват, че народът ще ги спаси, когато бъдат гонени от неприятели и магистрати, какъвто беше случаят с братя Гракхи⁴⁰ в Рим и с Джордано Скали⁴¹ във Флоренция. Един княз, който знае да управлява, който е смел и ловък и умее да запази реда в държавата, никога няма да се разочарова от народната привързаност. Обикновено князете се провалят, когато се опитат да станат абсолютни монарси, особено ако управляват не сами, а посредством магистрати. Опасността идва оттам, че тогава зависят от волята на онези, на които са поверили управлението, и които, особено в трудни времена, могат да откажат да им се подчиняват и да се опълчат против тях. Тогава за княза ще бъде вече късно да прибегне към неограничената власт. Поданиците му са свикнали да бъдат управлявани от други и няма да му се подчинят. В тези тежки часове няма да има кому да се довери. Когато в мирно време гражданите са се нуждаели от властта му, всеки от тях е бил готов да му се притече на помощ, всеки е обещавал, всеки е искал да умре за него, защото смъртта е била далеко. Когато в трудни времена властта се нуждае от помощта на гражданите, малцина ѝ се притичат на помощ. Този опит е опасен и с това, че може да се направи само веднъж. Мъдрият княз трябва да действа така, че във всяко време гражданите да се нуждаят от властта и от него. В такъв случай те ще му бъдат винаги верни.

40. Тиберий и Гай, братя Гракхи – римски народни трибуни, провеждали демократични реформи. Убити по време на въстания, предизвикани от патрициите.

41. Джорджо Скали – един от водачите на въстанието на пополаните през 1378 г. Става жертва на заговор на нобилите 1382 г.

ГЛАВА X КАК ТРЯБВА ДА СЕ ИЗМЕРВАТ СИЛИТЕ НА ДЪРЖАВИТЕ

Когато се изучават владенията, трябва да се прецени дали владетелят е толкова силен, че може при нужда да се защитава сам, или винаги се нуждае от чужда защита. За да изясня този въпрос, ще кажа, че според мен, могат да се защитават сами ония, които разполагат с много хора или с много пари, и са в състояние да създадат нужната войска, за да могат да излязат срещу всеки нападател. От чужда помощ се нуждаят тези, които не могат да излязат срещу неприятеля, и са принудени да се скриват зад защитните си стени. За първите вече говорихме и ще говорим по-късно. За вторите ще кажа, че трябва да снабдят с припаси града, в който живеят, без да се грижат за останалата територия. Който е укрепил добре града си и е съумял да спечели предаността на народа, винаги ще бъде нападан с голяма предпазливост. Хората не са привърженици на действия, които предполагат големи трудности, каквито неизбежно биха срещнали при нападението на един княз, който здраво е укрепил столицата, си и при това не е намразен от народа си.

Немските градове се радват на широка свобода, не разполагат с голяма територия, подчиняват се на княза, когато искат, не се боят нито от него, нито от някой от съседните си владетели, защото са обградени със здрави стени и ровове, разполагат с достатъчно артилерия и припаси за цяла година и мъчно могат да бъдат сразени. Освен това, за да могат да поддържат бедните, без да докосват държавното съкровище, винаги разполагат за една година с материали, които подsigуряват поминъка и от които живеят бедните. Почитат военното дело и то се поддържа от много учреждения.

Следователно, владетел, който е укрепил столицата си и има поддръжката на народа си, трудно може да бъде нападат. Ако се намери някой да го нападне, ще трябва да се оттегли посрамен. Нещата в света се менят така бързо, че е невъзможно някой да стои цяла година пред един силно укрепен град. Може да ми се отправи въпроса: щом народът, чиито имоти са извън укрепления град, види, че ги опожаряват, няма ли да изгуби търпение и продължителната обсада, грижата за себе си и за имотите му, да го накарат да изостави княза? Ще отговаря, че един смел

и могъщ владетел винаги ще преодолее трудностите, или като увери поданиците си, че злото няма да трае дълго, или като ги заплаши с жестокостта на неприятеля, или най-последно – като избие или затвори тези, които отиват до крайност.

Неприятелят опожарява и опустошава страната при пристигането си, когато духът на хората е още възпламенен и са готови да се защитават. Владетелят може да не се бои, защото като минат няколко дни от пристигането на врага, поданиците се успокояват и виждат, че всичко е свършено. Тогава се сплотяват около княза, като смятат, че той им е задължен заедно, за да го защитят, са допуснали да им изгорят къщите и опустошат имотите.

Можем да заключим, че за един умен владетел не е мъчно да поддържа, преди и след опустошаването на града, духа у обсадените, стига да разполага с хранителни припаси и средства за защита.

ГЛАВА XI ЗА ЧЕРКОВНИТЕ ДЪРЖАВИ

Остава ми да поговоря за черковните държави, при които трудностите са при придобиването им. Те се придобиват благодарение на способностите или щастието, а се запазват както без едното, така и без другото. Тези държави се управляват по стари религиозни традиции, които имат такова голямо значение, че владетелят се задържа на власт независимо как действува или как живее.

Само черковните владетели имат държави, без да ги бранят и поданици – без да ги управляват. На държавите, дори и да не са защитени, не могат да им се отнемат поданиците, макар че те не са управлявани, не държат на това, нито пък искат и могат да се откъснат от тях. Само тези държави са сигурни и щастливи.

Тези държави се управляват от Божи наредби, които човешкият ум не може да проумее, и аз няма да се занимавам с тях, за да не мина за дързък и тщеславен.

Ако някой ме запита как светската мощ на църквата е нараснала толкова много при Александър VI,⁴² че да накара френския крал да затрепери, да го изгони от Италия и да сломи венецианците, докато преди, не само силните италиански държави, но и всички барони и сеньори, дори и най-нищожните, не са обръщали никакво внимание на светските работи, то, макар всичко, което ще кажа да е известно, не смятам за излишно да го припомня пак.

Преди френският крал да навлезе в Италия, тя се владееше от папата, венецианците, неаполския крал, миланския дук и флорентинците. Всички владетели се грижеха главно да не би въоръжен чужденец да нахлуе в Италия и някой от тях да не разшири владенията си. Най-големи подозрения будеха папата и венецианците. За обуздаването на венецианците всички останали трябваше да се съюзят, както беше при защитата на Ферара. За обуздаването на папата си служеха с римските барони, които бяха разделени на две враждуващи партии: едната, в която се числяха привържениците на Орсини, и другата – в която бяха привържениците на Колона. Тези две партии се биеха пред самите очи на папата и с това пречеха на папската власт да се засили и затвърди. Понякога се

42. Александър VI, Родриго Борджия – избран под това име за папа от 1492–1503 г.

намирал смел и ловък папа, като Папа Сикст,⁴³ но нито благоволенieto на съдбата, нито мъдростта му са успявали да сложат край на тези междусобици. Причина за това е бил краткият живот на всеки папа. Ако през десетте години, колкото средно е папствувал, папата е смогвал да обезсили Колона, неговият заместник е бил приятел на привържениците на Орсини и е давал възможност на привържениците на Колона да се съвземат. Тази е била причината, поради която папската власт в Италия е била тъй малко зачитана.

При такива обстоятелства беше провъзгласен за папа Александър VI. Никой друг папа не е успял да докаже какво е в състояние да направи папата с помощта на парите и на хората. Аз вече обясних какво постигна той чрез дук Валентино и възползвайки се от навлизането на французите. Той си беше поставил за задача да засили не църквата, а Дука, но въпреки това извършеното от него засили църквата, която след неговата смърт и след смъртта на сина му, наследи плодовете на усилията му.

След него за папа бе избран папа Юлий, който завари църквата засилена. Тя владееше от една страна Романи, а от друга страна – партиите на Орсини и Колона бяха смазани от Александър VI. Освен това завари един начин за събиране на средства за съкровищницата, който не беше прилаган преди предшественика му. Юлий реши да продължи и разшири делото на Александър VI. Той намисли да завладее Болоня, да смаже венецианците и да изгони французите от Италия. Всички тези намерения той извърши с успех и се прослави, защото вършеше всичко за засилването на църквата, а не за засилване на частно лице. Партиите на Орсини и Колона остави в това положение, в което ги завари при провъзгласяването си за папа. Между тях имаше личности, способни да предизвикват раздори, но не посмяха, защото се бояха от силата на църквата и нямаха свои кардинали. Именно кардиналите с амбициите си бяха причина за несъгласията и раздорите между двете партии.

Сегашният папа Лъв⁴⁴ завари църквата на върха на нейната мощ. И ако другите са я засилвали с мощта на оръжието си, той ни обещава да я издигне до още по-голяма сила и слава с добротата и безкрайните си други добродетели.

43. Папа Сикст IV, Франческо де ла Ровере (1414–1484 г.) – избран за папа през 1513 г.

44. Папа Лъв X, Джовани Медичи (1475–1521 г.) – син на Лоренцо Великолепния, избран за папа през 1513 г.

ГЛАВА XII ЗА РАЗЛИЧНИТЕ ВИДОВЕ ВОЙСКА И ЗА НАЕМНИТЕ ВОЙНИЦИ

Дотук разгледах подробно различните видове владения, за които още в началото на това съчинение си бях поставил задача да говоря. След това изследвах отчасти причините за благополучието и злополучието им и начините, по които мнозина са се опитвали да завладеят и запазят държавите. Остава ми да разгледам в общи линии различните начини за защита и нападение, които могат да се използват във всяко от тях.

Вече казах колко е важно за всеки владетел да положи държавата си на добри основи, защото в противен случай тя е обречена на гибел.

Главните основи, на които се крепят всички стари, нови и смесени държави, са добри закони и добри войски. И понеже не може да няма добри закони там, където има добри войски, и където има добри войски, винаги има и добри закони, аз ще отмина въпроса за законите и ще се спра само на войските.

Войските, с които един владетел брани държавата си, са: собствени, наемни, спомагателни или смесени. Наемните и спомагателните войски са безполезни и опасни. Който крепи държавата върху наемните войски, никога няма да бъде сигурен, понеже те са несплотени, амбициозни, недисциплинирани и вероломни. Те проявяват безстрашие сред приятелите си, а се боят от неприятелите си и нямат страх от Бога, нито честно отношение към хората. Владетелят може да бъде сигурен докато не е нападнат. Нападнат ли го, поражението е неизбежно. В мирно време държавата се ограбва от тези войски, а по време на война – от неприятеля. Не би могло да бъде по друг начин, защото тези войски се предоставят на услугите ти за малко възнаграждение, което не е достатъчно да ги накара да жертват живота си за теб. Те искат да служат, когато не воюваш, но когато се обяви война, те се разбягват или си отиват. Това не е трудно да се докаже, защото днешната разруха на Италия се дължи единствено на това, че много години се е осланяла на наемни войски. Отначало те проявиха известни заслуги и на мнозина се сториха смели, но щом нахлуха чуждите войници, стана ясно колко струват. Това е причината, поради която кралят на Франция Карл лесно завладя Италия с парче тебешир.⁴⁵ И ония, които казваха, че причината за това са били нашите

грешки, казаха самата истина. Само че грешките не бяха тези, които сочеха те, а които посочих аз. Понеже грешките бяха извършени от князе, те трябваше да изпитат горчивите последици.

Кои са лошите страни на наемните войски? Началниците на тези войски могат да бъдат даровити или не; ако са даровити, не бива да им се доверяваш, защото те винаги се стремят да заграбят повече власт за себе си, като подтискат тебе или другите, които ти не би желал да бъдат подтиснати. Ако не са даровити, обикновено рушат държавата.

Може някой да възрази, че всеки началник независимо дали е наемник или не, щом държи войската в ръцете, си ще постъпи по същия начин. Ще кажа, че войските са в услуга на някой княз, или на някоя република. В първия случай князът трябва лично да води войските си. Във втория – републиката изпраща свой гражданин и ако не е способен, го заменя с друг, а ако е способен, го държи в такава зависимост, че да не може да надвиши правата си.

От опит се знае, че много държави, републики или княжества, са постигнали големи успехи, когато са се облягали на собствените си сили, докато наемните войски само са им вредили. Ще добавя също, че републиките, които се крепят върху собствени войски, попадат много по-трудно под властта на един техен съгражданин, отколкото, ако разчитат на наемни войски. Рим и Спарта в продължение на цели векове са били въоръжени и свободни. И швейцарците днес са напълно свободни, защото са добре въоръжени.

В древността с наемни войски са си служили картагенците, които, макар че имали свои граждани за началници, след свършване на първата война с Рим, без малко щели да попаднат под властта на наемните войски. Тиванците, след смъртта на Епаминонд,⁴⁶ назначили за военачалник Филип Македонски,⁴⁷ който, след като победил враговете им, ги

45. Завладяването на Италия от французите става без трудности. Необходимо било само да се отбележат с тебешир къщите, където следва да бъдат разквартировани френските войници. Тази мисъл се приписва на папа Александър VI.

46. Епаминонд – прочут тивански полководец, роден между 420 и 410 г.; умрял през 362 г. пр.н.е.; един от владетелите на Тиванската република; красноречив оратор, сръчен военачалник и виден представител на елинизма. Победил спартанците при Левктра и Мантинса. Утвърждава хегемонията на Тика над цяла средна Гърция. След смъртта му величието на Тива запада.

47. Филип II – цар на Македония (356–346 г. пр.н.е.). Царува след смъртта на Епаминонд. В съюз с тесалийците и тиванците водил свещена война с фокийците (356–346 г. пр.н.е.). Сражавал се и срещу Тива и Атина като ги покорил и си осигурил надмощие над цяла Гърция.

подчинил на властта си. След смъртта на дук Филип⁴⁸ миланците повериха на Франческо Сфорца⁴⁹ да води войските им срещу венецианците. След като победи венецианците при Караваджо, той се съюзи с тях, за да подтисне миланците – своите господари. Неговият баща Сфорца, който командвал войските на неаполската кралица Джована, неочаквано я напуснал и тя била принудена да потърси подкрепата на Арагонския крал, за да не загуби кралството си. Ако някой възрази, че венецианците и флорентинците са разширили владенията си като са си служили с наемни войски, чиито началници винаги са ги защитавали и никога не са се опитвали да станат техни князе, ще отговаря, че флорентинците са били облагодетелствани от съдбата. От началниците, от които са могли да се боят, едни не са победили, други са срещнали съпротива, а трети са насочили амбициите си другаде. Между първите може да бъде поставен Джон Аукут,⁵⁰ чиято върност, благодарение на военните му успехи не е била поставена на изпитание, но за всеки е ясно, че ако е победил, флорентинците са щели да попаднат под негова зависимост. Сфорца и привържениците на Брачио⁵¹ са враждували помежду си и постоянно са се дебнели едни друг. Франческо насочил амбициите си към Ломбардия и Брачио – срещу църквата и неаполското кралство.

Ще спра вниманието ви на това, което се случи неотдавна. Флорентинците повериха войските си на Паоло Вители – един извънредно умен мъж, който от обикновен гражданин можа да се издигне толкова високо и да завоюва велика слава. Ако той беше превзел Пиза, никой не може да отрече, че флорентинците шиха да попаднат под негова зависимост. Ако попаднеш на служба при противниците им, те щяха да бъдат загубени, а ако го оставеха на служба при себе си, трябваше да му се подчинят. Славата и щастието съпътстваха венецианците докато водеха войните със свои хора (както беше до прехвърлянето на войните на суша); – тогава проявяваха еднаква храброст както благородниците, така и въоръженият народ. Щом започнаха да се бият на суша, изгубиха храбростта си и последваха примера на останалите държави в Италия.

48. Филип Мария Висконти (1392–1447 г.) – херцог на Милано. Последен представител на рода Висконти.

49. Муцио Атендоло (1369–1424 г.), наречен Сфорца – Един от най-известните пълководци на Италия. Служил при Неаполитанския крал, след това при сестра му Джована II. През 1420 г. напуска службата си при неаполитанския двор.

50. Джон Аукут (в оригинала Джовани Акуто) – англичанин, кондотиер, служил на Пиза, на Висконти, на папата, на Флоренция.

51. Брачо-Андреа Фортебрачо (1368–1424 г.) – кондотиерски капитан, съперник на Сфорца.

В началото, благодарение на славата си и поради това, че малко воюваха по суша, те не се бояха от началниците си, но щом битките се прехвърлиха повече на суша под водителството на Карминуола⁵², те веднага разбраха грешката си. Като разбраха колко е смел и ловък този човек, който победи миланския дук и от друга страна, като се убедиха, че води войната твърде неохотно и не могат да се надяват на победа, те решиха да се избавят от него. Ако го уволняха, щяха да загубят завоюваното, затова бяха принудени да го убият. После венецианците имаха за военачалници Бартоломео да Бергамо, Роберто да Северино, граф ди Пителиано⁵³ и др., които ги караха по-скоро да се боят, че ще загубят, отколкото да се надяват, че ще спечелят. Опасенията им се оправдаха по-късно, когато при Вайла⁵⁴ за един ден загубиха това, което бяха завоювали с толкова мъка в продължение на осем века. Завоеванията с наемните войски са бавни и незначителни, а загубите са внезапни и изумителни.

Тези примери ме накараха да заговоря за Италия, която дълги години е била управлявана с наемни войски. Искам да изясня въпроса с наемните войски по-подробно, та като се види произхода и успехите им, да може по-лесно да се намери лек против тях.

На първо място трябва да отбележа, че щом през последните години империята започна да губи почитта, с която се ползваше в Италия, и светската власт на папата се засили, страната беше разделена на малки държавици. Повечето от големите градове се разбунтуваха против своите владетели, които по-рано, облагодетелствувани от императора, ги държаха в робство. Папата ги подпомогна, за да засили светската си власт.

Управлението на други градове беше поверено на техните

52. Граф Карминуола, Франческо Бусони (1380–1432 г.) – кондотиер; бил на служба при Филипо Мария Висконти (1415–1424 г.) и при венецианците, 1425 г. Нанесъл поражение на миланските войски и завладял Бреша и Бергамо. Някои военни неудачи били причина да бъде съден за измяна и обезглавен през 1432 г.

53. Бартоломео да Бергамо (1400–1475 г.) – именит кондотиер, служил първоначално при венецианците и разбит от Франческо Сфорца в битката при Караваджо през 1448 г. По-късно служил на Висконтите в Милано и накрая свързал отново честта и оръжието си с венецианците.

Роберто да Сан Северино (1418–1487 г.) – кондотиер при венецианците по време на войната срещу Ферара (1482–1484 г.).

Граф ди Питилиано-Николо Орсини – кондотиер на служба при венецианците във войната (1508–1509 г.).

54. Вайла – село в северна Италия, където венецианците претърпели тежко поражение през май 1509 г.

граждани. Така Италия попадна в ръцете на църквата и на няколко републики. Управляващите духовници и граждани не разбираха от военно изкуство и започнаха да си служат с чуждестранни наемни войски. Първият, който създаде популярност на този род войска, беше Албериго да Конио, романец. От неговата школа излязоха и Брачно и Сфорца, които на времето си бяха неограничени господари в Италия. След тях дойдоха другите, които в наше време ръководиха войските в Италия. И благодарение на способността и ловкостта им Италия беше пребродена от Карл, ограбена от Людовик, подтисната от Феранд⁵⁵ и опозорена от швейцарците.⁵⁶ Тези военачалници, за да станат пълни господари на Италия, най-напред започнаха да пренебрегват пехотата и да дават предимство на своите войски. Те сториха това, понеже, от една страна, не разполагаха с княжества, и от друга – защото се издържаха само от войната и не можеха да предприемат нищо само с една малка пехота, нито да издържат многочислена войска. Предпочетоха да издържат една малочислена и добре поддържана кавалерия. Така числото на пехотинците стана 2000 срещу 20 000 кавалеристи. При това, за да направят занаята си по-лек и по-малко опасен, те се споразумяха да не се избиват при схватките, а да се задоволят само с пленници, които после да си разменят без глоби. Нощем не нападаха, обсадените не се опитваха да си пробият път, не ограждаха лагерите си с плетове и ями, не воюваха през зимата. Тези военни порядки, създадени за да се намалят опасностите и трудностите за войниците, станаха причина за заробването и опозорването на Италия.

55. Феранд (в оригинала) – става дума за крал Фердинанд V Католик – крал на Арагон и на Кастилия (1452–1516 I.). Царувал от 1468 до 1516 г., премахнал владичеството на маврите в Испания и постигнал почти пълното ѝ обединение.

56. Става дума за походите на Карл VIII 1497 г.; на Людовик XII през 1499 г. и на Фердинанд Католик, подчинил Неапол през 1502 г.

ГЛАВА XIII ЗА СПОМАГАТЕЛНИТЕ, СМЕСЕНИТЕ И НАЦИОНАЛНИТЕ ВОЙСКИ

Спомагателни са войските, които един княз заема от някой владетел, за да го подпомогнат и защитят. Например папа Юлий II, след несполучливия си опит да завладее с наемни войски Ферара, се обърна за помощ към испанския крал Феранд, който се задължи да му даде войска.⁵⁷ Тези войски могат да бъдат полезни и добри за себе си, но за този, който ги вика на помощ, почти винаги са вредни. Ако претърпят поражение, за него няма спасение; ако победят, той попада под тяхната зависимост. Древната история изобилства с примери, които подкрепят твърдението ми, но аз не искам да подмина пресния пример, който ни дава Юлий II. Той взе неблагоприятното решение да се обърне за помощ към чужденец. Благодарение на щастливата си съдба той не вкуси от плода на това си решение. Спомагателните войски, които той нае, бяха разбити при Равена, но съвсем неочаквано се появиха швейцарците, които прогониха победителите. Така папата се изплъзна от ръцете както на неприятелите, които бяха прогонени, така и от ръцете на спомагателните войски, на които не се дължеше победата над неприятеля.

Флорентинците, които не разполагаха със собствени войски, извикаха на помощ 10 000 французи, за да превземат Пиза. С това те се изложиха на такива опасности, на каквито не бяха се излагали и в годините на най-тежките си изпитания. Императорът на Константинопол, за да се защити от съседите си, извикал в Гърция 10 000 турци, които след свършване на войната не поискали да си отидат и оттогава започнало робството на Гърция под неверниците.⁵⁸ И тъй, оня, който иска да се постави извън всяка възможност за победа, си служи с тези войски, които са много по-опасни от наемните. При тях провалът на този, който ги вика, е неизбежен, защото те са единни и винаги са готови да се подчинят на

57. След неуспеха при Ферара през 1510 г., като изоставя Болоня, папа Юлий II сключва военен съюз с Испания (1511 г.) – Светата лига.

58. В борбата за императорския престол срещу Йоан V Палеолог, Йоан VI Кантакузин се обръща за помощ към турския султан Орхан. През 1353 г. армия от 10 000 турци под командването на Сюлейман се отзовава. След свършването на войната в 1355 г. турците останали в пределите на империята и създали благоприятни условия за масово нахлуване на турци, които завладяват Византийската империя.

друг. Ако наемните войски поискат да те нападнат след като победят, трябва да мине много време и да им се представи много благоприятен случай. Те не са единно цяло и ти си ги събрал и им плащаш. Освен това ти им назначаваш и началника, той не може веднага да сплоти и подчини войските и да ги насочи срещу теб. Следователно, при наемните войски най-опасна е мудността и нежеланието да се бият, а при спомагателните – смелостта.

Мъдрият владетел винаги е избягвал тези войски и си е служил само със собствени, като е предпочитал да загуби с тях, отколкото да спечели с чужди. Такъв владетел не е смятал за истинска победа тази, която е завоювана с чужда помощ.

За да докажа твърденията си, не ще се поколебая да приведа за пример делото на Цезар Борджия. Той влезе в Романия и завзе Имола и Форли със спомагателни френски войски. Те му се сториха недостатъчно сигурни и той прибегна към наемни войски, които сметна за по-малко опасни. Те се ръководеха от Орсини и Вители. По-късно прецени, че и тези войски са колебливи, вероломни и опасни и ги смаза. Накрая се осланил само на националните войски. Лесно може да се види разликата между едната и другата от тези войски, като се сравни славата, която е имал лукът, когато си е служил със спомагателните френски и командваните от Вители и Орсини войски, с онази слава, която е имал, когато вече разполагал със собствена войска и се осланил само на себе си. Той постигна най-голяма слава и уважение тогава, когато всички видяха, че е пълен господар над войските си.

Аз не исках да се откъсвам от пресните примери, които ни предлага Италия, но не ми се ще да изоставя примера на Хиерон Сиракузеца, за когото вече стана дума. Той бил избран за главнокомандващ на сиракузките войски, които били наемни. В скоро време разбрал колко безполезни били тези войски, чиито началници били като тези в Италия. Като установил, че е невъзможно нито да държи тези началници, нито да ги уволни от служба, той заповядал да ги посекаат. По-късно във войните си служил не с чужди, а само с национални войски.

Искам да припомня и едно много удобно за случая иносказание от стария завет. Когато Давид предложил услугите си на Саул да отиде да се бие с Голиат, Саул, за да го окуражи, поискал да го въоръжи със своите оръжия. Давид казал, че те щели само да му пречат и изявил желание да се срещне с неприятеля си въоръжен само с прашката и ножа си.

С една дума, чуждите доспехи или са тъй широки, че се изхлужват, или са тъй тежки, че сломяват, или са тъй тесни, че не позволяват да се

движиш свободно.

Карл VII, баща на Людовик XI, освободил Франция от англичаните благодарение на щастието и смелостта си. Като се убедил, че е необходимо да се снабди със собствена войска, той въвел във Франция редовна войска, състояща се от пехота и кавалерия. По-късно неговият син премахнал пехотата и я заменил с наемни швейцарци. Тази грешка, направена от наследника на Карл VII, както виждаме днес, е причината за нещастieto на това кралство.

Като давали предимство на швейцарците, френските крале омаловажили собствената си войска. Френските войници свикнали да се бият рамо до рамо с швейцарците и им се струвало, че без тях никога няма да могат да победят. Те смятали, че не могат да се мерят с швейцарците, нито се решавали да предприемат никакви действия без тях. Френските войски са били смесени: една част – наемни, а друга част – собствени. Взети заедно, тези войски са по-добри от само спомагателните или само наемните, но са много по-лоши от собствените. Франция щеше да бъде непобедима, ако Людовик XI беше запазил в армията реда, въведен от баща му.

Неблагодарумието понякога подтиква хората към начинания, хубавата външност, на които им пречи да видят скритата в тях отрова, както е примерът с туберкулозата.

Затова не е истински мъдър владетелят, който забелязва злините едва когато излязат на бял свят. Но на малцина е определено да предвждат злините.

Началото на упадъка на Римската империя съвпада с наемането на готски войски, които разстроиха силите ѝ и погълнаха цялата жизнена мощ, която се излъчваше от нея.

В заключение ще кажа, че всеки владетел, който не разполага със собствена войска, се намира изцяло в ръцете на съдбата, защото няма как да се защити против злополуките.

Мъдрите винаги са твърдели, че няма нищо по-слабо и по-неустойчиво от силата, която не се обляга на самата себе си.

Собствените войски са съставени или от твои поданици, или от твои граждани, или от хора, облагодетелствани от теб. Всички останали войски са наемни или спомагателни.

Начинът за устройването на собствените войски може да се разбере лесно, ако се проучи опита на четирите гореспоменати личности и се обърне внимание на това как са се справили с тази задача Филип, бащата на Александър Велики, и много други монархии и републики. На

техния опит се осланям напълно.

ГЛАВА XIV ЗА ЗАДЪЛЖЕНИЯТА НА ВЛАДЕТЕЛИТЕ КЪМ ВОЕННОТО ИЗКУСТВО

Владетелят трябва да направи военното изкуство единствен предмет на заниманията и интересите си. То е единственото изкуство, на което трябва да се посветят онези, които управляват. Чрез него запазват властта си наследствените владетели, но често чрез него се домогват до властта и обикновени граждани. Мнозина князе са изгубили властта си като са мислели повече за наслади, отколкото за оръжие. Когато някой крал пренебрегва военното изкуство, рискува да загуби престола си, а когато го владее до съвършенство, винаги може да се надява, че ще го има в ръцете си. Франческо Сфорца от обикновен гражданин стана дук на Милано, защото разполагаше с войска, а синовете му от дукове станаха обикновени граждани, защото избягваха неудобствата на военния живот. Нищо не може да предизвика по-естествено незачитането на владетеля от факта, че той стои далече от войската си. От подобна лоша слава владетелят трябва да се пази повече от всичко друго.

Между въоръжените и невъоръжените не могат да се установят нормални отношения. Не е естествено въоръжени да се подчиняват доброволно на невъоръжени, както и те да се чувствуват спокойни и сигурни сред въоръжените си служители. Едните ще хранят презрение, а другите подозрение, и при подобни чувства е естествено да не могат да живеят и действат в съгласие. Владетел, който не познава военното изкуство, не може да бъде уважаван от войниците, нито да им се довери.

Затова всеки владетел трябва да се отдава всецяло на военното изкуство особено в мирно време, като го изучава теоретически и практически с военни упражнения. Нужно е да държи войските си в ред и да ги ръководи в упражненията. Освен това, трябва да ходи редовно на лов, за да закали тялото си, от една страна, и от друга – да опознае планините, долините и равнините, и да изучи характера на реките и блатата. От това ще извлече двойна полза – ще познава страната си и ще знае как по-добре да я защити и като познава добре местата в своята страна, той ще може да обхване и разбере лесно и ония, които вижда за първи път пред очите си. Склоновете, долините, планините, реките и блатата, които имаме в Тоскана, са подобни на тези в другите провинции; така, като

познава добре собствената си страна, той ще може лесно да се ориентира и в другите страни. Не я ли познава, няма да може да напада неочаквано врага, да води войските, да влиза в сражение когато трябва и да избира благоприятно място за бивак.

Древните писатели хвалят Филопомен,⁵⁹ князът на ахейците, и за това, че в мирно време се занимавал само с военно изкуство. Когато пътувал, често спирал приятелите си и им задавал подобни въпроси: „Ако неприятелите ни бяха върху онзи хълм, а ние с войските си се намирахме тук, кой щеше да е в изгодно положение? Как бихме могли да го нападнем? Ако поискаме да се оттеглим, как би трябвало да действуваме? Или пък, ако те поискаха да се оттеглят, как би трябвало да ги проследим?“ Така той им представял всички случаи, които можели да се появят по време на война, изслушвал мненията им и изказвал своето, като го подкрепял с доводи. Благодарение на тези разговори, когато е воювал, рядко имал случай, с който не е могъл да се справи.

Що се отнася до теоретическата подготовка, князът трябва да чете историята и да изучава делата на великите хора. Той трябва да изучи как са командвали във време на война и да разбере причините за победите и пораженията им. Това ще помогне да печели победи и да избягва поражения. Трябва да следва примера на някои велики хора, които са вземали за образец някой прославен и велик мъж, като са се стремели да вървят по стъпките му. Александър Велики е подражавал на Ахил, Цезар – на Александър, Сципион – на Кир. Който познава живота на Сципион и го сравни с живота на Кир, описан от Ксенофонт, ще види, че Сципион е бил като образца си: целомъдрен, любезен, добър и щедър.

Мъдрият княз трябва да следва тези правила и да не пилее в мир времето си, а да го използва най-целесъобразно, за да може да бъде винаги готов да посрещне неприятните промени на съдбата.

59. Филопомен (252–183 г. пр.н.е.) бил начело на Ахейския съюз по време на войните, водени от римляните в Гърция.

ГЛАВА XV ЗА ОНЕЗИ КАЧЕСТВА, ЗА КОИТО ХОРАТА, И ОСОБЕНО ВЛАДЕТЕЛИТЕ, СА ХВАЛЕНИ И ПОРИЦАВАНИ

Остава да разгледаме какви трябва да бъдат отношенията на владетеля към поданиците и приятелите му. Този въпрос е бил обсъждан от мнозина и се боя, че някой може да ме обвини в самомнителност, защото дръзвам да го разглеждам под нов ъгъл. Аз смятам да пиша нещо полезно за онези, които разсъждават реално, и затова ще се придържам към обективната истина на нещата, а не към фантазиите. Не може да се отрече, че мнозина са си представяли княжества и републики, които никога не са съществували. Разликата между действителността и идеала е толкова голяма, че който пренебрегва това, което правят всички, заради онова, което трябва да се прави, може да се провали. Който иска да бъде добър във всичко сред хора, които не са добри, се обрича на неизбежна гибел. Владетел, който иска да запази властта си, трябва да се научи да не бъде винаги добър. С други думи, да преценява и да постъпва според изискванията на момента.

Като оставям настрана всички погрешни представи за владетелите и се спирам само на верните, ще кажа, че когато се говори за хората, а особено за владетелите, им се приписват някои качества, заради които ги порицават или хвалят. Така един владетел е щедър, друг – скъперник; един е дарител, друг – грабител; един е жесток, друг – милостив; един е вероломен, друг – верен; един е изнежен и малодушен, друг – смел и мъжествен; един е любезен, друг – горд; един е развратен, друг – целомъдрен; един е откровен, друг – лукав; един е упорит, друг – отстъпчив; един е сериозен, друг – лекомислен, един е вярващ, друг – невярващ и т.н. Всеки ще се съгласи, че е най-добре князът да притежава само положителните от изброените качества. За съжаление е почти невъзможно да има всички и условията на човешкото съществуване не позволяват да ги проявява неотстъпно. Той трябва да бъде достатъчно благоразумен и да избягва позора на пороците, които биха го лишили от властта му. Ако не съумее да се предпази от пороците, които не пречат на властта му, няма защо много да се безпокои от това. Не бива да се бои и от порицания, заради онези неизбежни и полезни пороци, без които би било

трудно да се спаси държавата. При една задълбочена преценка ще се види, че някое качество, което изглежда достойно за похвала, ако се спазва, води до провал, а друго – което изглежда порочно и се осъжда, води до безопасност, благополучие и сигурност.

ГЛАВА XVI ЗА ЩЕДРОСТТА И СКЪПЕРНИЧЕСТВОТО

За да започна с първото качество, ще кажа, че би било хубаво да минаваш за щедър. Но ако проявиш щедростта си както подобава, ще те сметнат за скъперник. Ако я проявяваш така, че да минаваш пред хората за човек с широка ръка, ще трябва постоянно да бъркаш в държавното съкровище. След като изразходваш всичките си средства, ако все още искаш да те смятат за щедър, ще трябва да обремениш народа си с тежки данъци и да прибегваш до всички възможни средства за набавяне на пари. Това ще стане причина да те намрази народа и след като обеднееш, няма да бъдеш уважаван от никого. С щедростта си ти си облагодетелствал малцина, а си засегнал мнозина и при най-малка опасност рискуваш да загубиш властта си. И ако след като разбереш грешките си, решиш да се поправиш, ще те упрекнат в скъперничество.

Следователно, щом един владетел може да прояви щедростта си по такъв начин, че да не му бъде призната, ако е разумен, не трябва да обръща никакво внимание на това, че ще го нарекат скъперник. С течение на времето, когато стане ясно, че благодарение на пестеливостта, приходите на княза са му достатъчни, може да се защити от врагове и дори да осъществява полезни мероприятия, без да облага народа си с данъци, ще започне да се оценява като щедър от онези, на които не отнема нищо и които са мнозинството в държавата. В скъперничество ще го обвинят само тези, на които не подарява нищо, но те са малцина.

В наше време велики неща извършиха само владетели, които се славеха като скъперници, докато щедрите се провалиха. Папа Юлий, който се домогна до папския престол благодарение на щедростта си, после разбра, че за да може да воюва, ще трябва да се откаже от всякаква щедрост. Френският крал можа да издържи толкова войни, без да товари поданиците си с никакви извънредни данъци, защото можа да посрещне извънредните си разходи със спестяванията си. Сегашният испански крал, ако минаваше за щедър, нямаше да може да извоюва толкова победи.

Ако един владетел иска да не изпада в положение, при което би му се наложило да ограбва поданиците си, да може да се защитава и да не рискува да обеднее и да стане предмет на презрение на поданиците си, не трябва да се бои от това, че щял да мине за скъперник.

Скъперничеството е един от онези пороци, върху които се крепи неговият престол. Някой може да ми възрази, че Цезар е достигнал до властта благодарение на щедростта и че много други, които са били и са минавали за щедри, са се издигнали много високо. Ще отговаря, че трябва да се прави разлика между тези, които вече са станали князе, и тези, които се стремят да станат. В първия случай щедростта е вредна, а във втория, естествено, е необходима. Цезар бе от тези, които се стремят да достигнат владетелския престол. Но, ако след като стана владетел, беше живял по-дълго и не се откажеше от щедростта си, щеше да изгуби властта си.

Друг може да забележи, че много владетели са извършили велики неща с войските си, при това са минавали за много щедри. Ще отговаря, че владетелят харчи от своите средства и от тези на поданиците си, или от средствата на други. В първия случай владетелят трябва да бъде песелив, а във втория не трябва да се спира пред всяка щедрост. Владетели, които се движат с войските си и живеят от плячкосване и налози, трябва да бъдат щедри, защото войниците им няма да бъдат привързани към тях. И с това, което не е твое и на поданиците ти, можеш да разполагаш нашироко, както са правили Кир, Цезар и Александър. Владетелят трябва да пести своето. Заграбеното от враговете трябва да пръска щедро, понеже само така засилва и поддържа предаността на войниците си. Няма друга добродетел, която да се самоизяжда, както щедростта. Колкото повече я практикуваш, толкова по-мъчно става практикуването ѝ. Ти обедняваш и изпадаш в унижително положение или, за да не обедняваш, облагаш поданиците си с непосилни данъци и това става причина да те намразят. Владетелят трябва да се бои най-вече да не си навлече презрението и омразата на народа, а щедростта неизбежно ги предизвиква. По-разумно е да минаваш за скъперник, отколкото за щедър. В първия случай ще имаш само лошо име, но няма да бъдеш мамен, а във втория – освен лошото име, ще си спечелиш и омразата на народа.

ГЛАВА XVII ЗА ЖЕСТОКОСТТА И МИЛОСЪРДИЕТО И ЗА ТОВА ДАЛИ Е ПО-ДОБРЕ ДА БЪДЕШ ЛЮБИМ ИЛИ ДА ВЪЗБУЖДАШ СТРАХ

Владетелят трябва да се стреми да се прослави като милостив, а не като жесток, но да внимава да не прилага зле милосърдието си. Цезар Борджия се славеше като жесток, но благодарение на жестокостта си внесе ред в Романия, обедини я, омиротвори я и внуши покорност към властта си. Ако преценим внимателно, ще установим, че е бил много по-милостив от флорентинците, които, за да не ги считат жестоки, допуснаха да бъде разрушена Пистойя.⁶⁰ Владетелят не трябва да се бои, че ще го сметнат за жесток, щом това му помага да държи поданиците си единни и верни. С малкото неизбежни жестокости, които ще извърши, той ще бъде много по-милостив от други, които с прекомерната си снизходителност насърчават безредиците, от които се пораждат убийствата и грабежите. Безредието засяга целия народ, а жестокостта на владетеля засяга отделни личности. Новият владетел не може да избегне жестокостта, защото новите владения са препълнени с опасности. Така Вергилий извинява жестокостта на Дидона, към която била принудена да прибягне, за да запази престола си, защото не го е наследила от дедите си, и чрез нейната уста казва:

*Res dura, et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late fines custode tueri.*

(Младо е моето царство и нуждата само ме кара
тъй да постъпвам, нашир да пазя с гранична охрана.)⁶¹

Все пак владетелят трябва да бъде твърд в увереността си и в постъпките си и не трябва да се страхува от самия себе си, да действа умерено с внимание и човещина, но така, че предоверяването да не го направи непредпазлив, а голямата подозрителност да го направи непоносим.

60. Междупартийните борби в Пистойя (1501–1502 г.) довеждат до безредици, грабежи, насилия. Флорентинското правителство предпочело да не се намесва. Ограничило се само с арестуването на партийните водачи.

61. Вергилий, „Енеида“ – превод Г. Батаклиев

Възниква въпросът дали е по-добре владетелят да бъде любим, отколкото да възбужда страх. Някои отговарят, че е желателно едновременно и едното и другото. И тъй като тези качества са несъвместими, ако се наложи да се избира, трябва да се предпочете да внушава страх. Хората по природа са неблагодарни, променливи, лицемерни, страхливи и сребролюбиви. Докато извличат от тебе облаги и нуждата да прибегнеш до услугите им е далече, те са ти верни и ти предлагат кръвта си, имота си, живота и децата си, но усетят ли, че тази потребност се приближава, веднага ти обръщат гръб. Владетел, който се доверява на уверенията им и не предприема нищо, за да се подsigури рискува да се провали. Не може да се разчита на приятели, които се печелят с пари, а не с величието и благородството на духа. Хората с по-малко колебание отиват против владетел, който буди обич, отколкото против такъв, който буди у тях боязън. Обичта се крепи върху връзката на признателността, но тя лесно се къса когато изгодата го налага, защото хората са лоши по природа. Боязънта се крепи върху страха от наказанието, а той никога не напуска човека. Владетелят трябва да предизвика в поданиците си боязън, та ако не спечели обичта им, да избегне омразата им. Най-доброто за владетеля е да се боят от него, без да го мразят, а може да го постигне винаги, стига да не посяга на имота и жените на гражданите си. Дори когато му се наложи да прилага смъртно наказание, трябва да спазва произнесената присъда и да изложи основанията си, но винаги да внимава да не посегне върху имота на осъдения. Хората забравят полесно бащината си смърт, отколкото бащиния си имот. Който реши да живее с грабежи, винаги ще намери основания да посегне на чуждия имот. Основания за проливане на кръв се намират по-трудно или изобщо липсват.

Когато владетелят стои начело на многобройна войска, не трябва да се безпокои, че го смятат за жесток. Благодарение на тази слава ще може да държи войската си в подчинение и да я отклони от стремеж към разединение. Достойно за уважение у Анибал е и това, че командвал (и то в чужди земи!) извънредно голямата и разнообразна по състав войска с такава ловкост, че не допускал да възникне каквото и да е безредие както по време на успехите си, така и по време на неуспехите си. Това може да се обясни само с безчовечната му жестокост, която заедно с другите му безбройни качества, карала войниците му да го почитат и да се боят от него. Ако не е бил жесток, останалите му качества нямало да бъдат достатъчни, за да вдъхне уважение и респект у войниците. Някои недотам разсъдливи писатели от една страна се възхищават от делото

му, а от друга осъждат жестокостта му, благодарение на която го е осъществил.

Че наистина другите му качества са били недостатъчни, ни убеждава примерът със Сципион⁶², един от най-великите пълководци в историята. Той се отнасял много снизходително към войските си, които предвождал в Испания, и те свикнали на безредия, докато накрая се разбунтували. Заради това е бил упрекнат в сената, от Максим Фабия и бил наречен рушител на римската войска. Пак поради добротата си Сципион не наказал едни от легатите си, който разорил локрејците. За да го оправдае в сената един сенатор казал, че имало хора, за които е по-лесно да не грешат, отколкото да наказват тези, които са сгрешили. Ако Сципион беше пълновластен вожд до края на живота си, тази негова снизходителност щеше да го погуби. Понеже над него стоеше сената, това негово вредно качество не само, че не му навреди, но дори му донесе слава.

В заключение ще кажа, че понеже хората обичат по своя воля, а се боят от волята на княза, мъдрият трябва да се обляга на онова, което е в ръцете му, като внимава най-вече да не си навлече омразата на народа си.

62. Сципион-Публий Корнелий – именит римлянин, разрушител на Картаген (185–129 г. пр. н. е). Военен трибун в Испания. Отличил се в Африка с превземането на Картаген (147 г.) и Нуманция (133 г.) – град, който в продължение на 10 години спирал походите на римските войски. Сдържан и просветен, покровител на поети. Убит при заговор.

ГЛАВА XVIII

ПО КАКЪВ НАЧИН ВЛАДЕТЕЛЯТ ТРЯБВА ДА УДЪРЖА ОБЕЩАНИЯТА СИ

Колко похвално е владетелят да бъде верен на обещанията си и да живее честно, а не с хитрости, разбира всеки. Но между съвременните владетели велики неща извършиха тези, които не държаха много на обещанията си, умееха да омотават в хитростта си хората и, в края на краищата, взеха връх над онези, които държаха на лоялността.

Трябва да знаете, че има два начина за борба: единият – посредством закона, другият – посредством силата. Първият начин е присъщ на човека, вторият – на животните. Много пъти само първият начин е недостатъчен, налага се да се прибегне към втория. Един владетел трябва да умее да си служи с начините и на животните и на човека. На същото нещо учат иносказателно и древните писатели, които пишат, че Ахил и мнозина други владетели са били възпитавани от Хирон Кентавър. Това ще рече, че владетелят трябва да умее да си служи както с оръжието, свойствено за човека, така и с оръжието, свойствено на животното. Ако си служи само с едното, рискува да изгуби властта си.

Понеже владетелят е принуден да си служи с начините на животните, той трябва да вземе за образец лисицата и лъва. Лъвът лесно влиза в клопката, а лисицата е безсилна пред вълка. От лисицата владетелят ще научи да подушва клопката, а от лъва – да не се бои от вълците. Който разчита само на лъвското, не разбира нищо от политика. Умният владетел не трябва да държи на думата си, щом си вреди, ако я удържи, и щом причините, които са го накарали да я даде, вече не съществуват. Ако всички хора бяха добри, това наставление не би било достойно за препоръчване, но понеже са лоши и не биха удържали думата, която биха ти дали, то и ти няма защо да оставаш верен на думата, която им даваш. При това за един владетел никога не липсват законни причини, с които да се оправдае, когато не си удържа думата. Могат да се дадат безбройни примери и да се покаже колко поети задължения са били погазени от князете, между които най-големи успехи са имали тези, които са си служели най-добре с хитростта и измамата. Необходимо е само човек да умее да скрива истинските си намерения. Хората са толкова глупави и толкова погълнати от ежедневните си грижи, че оня, който иска

да мами, винаги ще намери кого да измами. Аз не искам да премълча един от примерите от ново време. Александър VI през целия си живот си служи само с измами и винаги намираше хора, които да мами. Не е имало друг човек, който така майсторски да уверява и с толкова люти клетви да обещава неща, които после да не изпълнява. Той винаги е постигал чрез измамите си онова, което е желал, понеже добре е познавал наивността на хората.

Не е необходимо за един владетел да има всички тези качества, но е необходимо да изглежда, че ги има. Ще се осмеля дори да кажа, че когато ги има и винаги ги проявява, те са опасни, а когато изглежда, че ги има, са полезни. Князът трябва да изглежда, че е милостив, верен на обещанията си, добър, чистосърдечен, религиозен и да бъде такъв, но да се владее толкова, че в случай на нужда да може и да умее да измени тези качества в противоположността им. Трябва да се разбере, че владетелят, особено новият, не може да проявява всичките добродетели, защото често, за да спаси държавата си, му се налага да действа против верността, милостта, добротата и религията. Така че той трябва да бъде винаги готов да се нагажда към промените на съдбата и, както казах по-горе, да постоянства в доброто, когато може, и да умее винаги да прибегне към злото, щом се наложи.

Владетелят трябва много да внимава да не казва думи, които не изразяват изброените добродетели. Да се стреми да прави впечатление на човек, изпълнен с милост, вяност, честност и религиозност. Най-необходимо му е да изглежда религиозен, защото хората съдят повече с очите си. Всички могат да видят това, което изглеждаш, но малцина могат да доловят това, което си в действителност. И тези малцина не дръзват да се противопоставят на мнението на мнозинството, което има при това зад себе си силата на властта. Когато се касае до онези дела на хората, особено на владетелите, за които няма човешки съд, към който да се обърнем, ние съдим по резултатите. Щом владетелят успее да победи и спаси държавата, средствата му ще бъдат преценени за почтени и ще бъдат похвалени. Масата се води от онова, което вижда и от успехите, а светът е маса и отделните личности придобиват значение само тогава, когато мнозинството не знае на какво да се опре. Един княз, наш съвременник, чието име е неудобно да споменавам, винаги проповядва мир и вяност, а в действителност е заклет враг и на едното, и на другото, и ако ги съблюдаваше, отдавна щеше да изгуби славата или държавата си.

ГЛАВА ХІХ

КАК ВЛАДЕТЕЛЯТ ТРЯБВА ДА ИЗБЯГВА ПРЕЗРЕНИЕТО И ОМРАЗАТА НА НАРОДА

Аз вече разгледах по-важните качества, които владетелят трябва да притежава. Другите качества искам да разгледам накратко и да ги обобща. Всеки владетел трябва да се стреми да избегне всичко, което може да му навлече омразата и презрението на народа. Постигне ли това, вече е изпълнил основното и може да не се безпокои от упреците, които биха му се отправили за другите му непочтени деяния.

Вече казах, че владетелят може да бъде намразен най-вече когато посяга върху имота и жените на поданиците си. Народът живее спокойно и е доволен от владетеля щом не му се отнема нито имота, нито честта. Той трябва да се бори само против стремежите на малцината амбициозен, с които лесно би могъл да се справи.

Владетелят предизвиква презрението на народа, когато минава за непостоянен, лекомислен, изнежен, малодушен, нерешителен – слабости, от които трябва да се пази като от чума, като се стреми да проявява в постъпките си величие, дръзновение, сериозност и сила. Когато разрешава спорове, възникнали между гражданите, решенията, които взема, трябва да бъдат неотменими. Трябва да се държи на такава висота, че никому да не идва на ум дори да го мами или надхитрява.

Когато един княз е почитан от народа си, няма защо да се бои от съзаклятията и външните нападения. Всеки владетел е изложен на две опасности: едната вътрешна – от страна на поданиците му, и другата външна – от страна на външни сили. От външните опасности се защитава с добри войски и добри съюзници. Който има добри войски, винаги ще има и добри съюзници. При това, когато отношенията с чуждите сили са добри, ще е запазен от вътрешния ред, ако, разбира се, не бъде нарушен от някой заговор. Каквито и пречки да се появят отвън или отвътре, владетелят ще успее да ги преодолее, подобно на спартанеца Набид, ако предварително е изпълнявал дълга си към войската и се е съобразявал с правилата, които вече посочих.

Когато не е изложен на външни опасности, владетелят е заплашен само от тайни заговори, които лесно може да предотврати, ако направи всичко възможно да не си навлече омразата и презрението на народа.

Най-силното средство срещу заговорите е владетелят да не бъде намразен от народа си. Всеки заговорник вярва, че смъртта на владетеля ще бъде посрещната със задоволство от народа, но когато е убеден, че народът няма да одобри смъртта на владетеля, той не се забърква в заговори, защото знае, че се излага на безбройни изпитания и трудности. Знаем от историята, че са правени много заговори, но малко от тях са успешни. Затворникът не може да действа сам и търси помощ от недоволните. Но тогава го заплашва опасността да бъде предаден срещу възнаграждение. Ония, на които поверяваш заговора, от една страна могат да разчитат на сигурна печалба, а от друга страна – самите те са изложени на опасности. Те трябва да ти бъдат много близки приятели, или да са заклетни врагове на княза, за да не му разкрият тайната. Следователно, на страната на съзаклятниците са страха, безпокойството, опасенията от наказанието. На страната на владетеля са величието на властта му, законите, защитата на приятелите и държавата. Когато владетелят се радва на благоволенieto на народа, невъзможно е да се намери толкова смел човек, който да се реши да прави заговори. Обикновено заговорникът се притеснява до изпълнението на плана си, а в този случай трябва да се бои и след това, защото след извършването на злодеянието ще има за враг народа, при когото не ще може да намери убежище. За доказателство могат да се приведат безброй примери, но аз ще се задоволя само с един от времето на бащите ни. Анибал Бентиволи⁶³, дядо на днешния Анибал⁶⁴ и бивш княз на Болоня, бил убит от съзаклятниците Канески и от неговия род останал само Джовани⁶⁵, който бил още в пелени. Непосредствено след убийството народът се вдигнал и избил всички Канески. Колко голямо е било благоволенieto на народа към рода Бентиволи се вижда от факта, че болонците, като узнали, че във Флоренция живее един Бентиволи, който дотогава минавал за син на ковач, отишли да го вземат и му поверили управлението преди да е навършил пълнолетие.⁶⁶

Всички добре устроени държави и мъдрите владетели винаги са се стремели да не доведат до отчаяние влиятелните и да задоволят народа. Това е основната грижа на всеки владетел.

В наше време между добре устроените и добре управлявани

63. Анибале I Бентиволио – владетел на Болоня, убит през 1445 г.

64. Анибале II Бентиволио (1469–1540 г.).

65. Джовани Бентиволио (1445–1508 г.) – управител на Болоня от 1463 до 1506 г., когато е изгонен от папа Юлий II.

66. Санте Бентиволио (1426–1463 г.) – братовчед на убийтия Анибале, управлявал Болоня от 1445 до 1462 г.

държави е Франция, която разполага с добри учреждения, от които зависи свободата и безопасността на краля. Първо място между тези учреждения безспорно заема парламентът. Създателите на това кралство са познавали както амбицията и грубостта на благородниците, така и омразата на народа към тях, произтичаща от страха, и са искали да обуздаят първите и да осигурят благоденствието на вторите. Като преценили, че за това не бива да се грижи краля, който би могъл да си навлече омразата на благородниците, в случай че облагодетелствува народа, или омразата на народа, ако облагодетелствува благородниците, създали парламента, който да може, без намесата на краля, да обуздава благородниците и да облагодетелствува народа. По-благородно и по-разумно учреждение, което тъй да осигурява краля и реда на държавата, едва ли би могло да има. От това може да се заключи, че владетелите трябва да предоставят неблагоприятните работи на другите, а за себе си да запазват благородните. Повтарям: владетелите трябва да уважават благородниците, но трябва да внимават да не си навлекат омразата на народа.

Когато разглеждаме живота и смъртта на римските императори, на мнозина може да се стори, че се натъкваме на примери, които са в противоречие с твърдението ми. Някои от тях, макар и да са водили почтен живот и да са притежавали необикновени качества, са изгубили властта, а други са убити от заговора на поданиците си. За да разпръсна това заблуждение, ще разгледам качествата на някои императори, като посоча причините за провалянето им, които не се различават от причините, които вече изтъкнах. Между другото ще направя преценка на нещата, на които трябва да се обърне внимание при изучаването на събитията от онези времена. Искам да се огранича с примери за императори, които са властвали през времето между Марк Аврелий и Максимин, а именно: Марк Аврелий, Комод, неговият син – Пер-гинакс, Юлиан, Север, Антонин, Каракал, неговият син – Макрин, Елиогабал, Александър и Максимин.⁶⁷

На първо място ще отбележа, че докато другите владетели е трябвало да се справят само с амбицията на благородниците и с необуздаността на народа, римските императори е трябвало да се справят още и с алчността и жестокостта на войниците. Много императори са се провалили, защото не са могли да се справят и задоволят едновременно войниците и народа. Народът е бил миролюбив и затова е обичал миролюбивите императори. Войниците са обичали войнствените, нападателните, жестоките, алчни императори и са искали да проявят тези качества към народа, за да им се удвоят заплатите и да се задоволят алчността и

жестокостта им. Това е причината да се провалят императорите, които по природа не са били зли, нито са съумявали да минават за такива, за да могат да обуздават народа и войниците. Повече от императорите, особено онези, които са се изкачили на престола от обикновени граждани, са решили да задоволят войниците без да държат сметка за беззаконията, които са се вършили над народа. Друго решение не са могли да вземат, като са знаели, че е много трудно да се примирят интересите на народа и войниците. Когато владетелите не могат да избегнат омразата на едните или на другите, трябва да направят всичко възможно да избегнат омразата на народа. Когато видят, че е неизбежна, да се помъчат да избегнат омразата на по-силните съсловия. Затова онези императори,

67. Става дума за римските императори през периода 161–238 г. от н.е.:

– Марк Аврелий Антонин, (121–181 г.) – царувал от 160–180 г. заедно с брат си Луций Вер. Водил успешни войни срещу варварите. Добър политик, известен е и като философ-стоик. Преследва християните. Написал на гръцки произведението „Мисли“, в което резюмира моралната доктрина на стоическата школа.

– Луций Хелвий Аврелий Комод (161–192 г.) – син на Марк Аврелий. Управлявал Рим от 180 г. Алчен, жесток и подъл, погубва стотици граждани, за да обсеби имотите им. Живял в охолство и разврат.

– Публий Хелвий Пертинакс – управлява Рим само 3 месеца от 193 г. и загива при заговор, убит от преторианците.

– Марк Юлиан Север Дидий (133–193 г.) – избран за император на Рим от преторианците и убит насилствено след двумесечно царуване.

– Луций Септимий Север Аврелий Антонин (146–211 г.) – император от 193 г., известен като реорганизатор на римската държава. Водил успешни войни срещу партите и заздравил границите на империята. Извършил законодателни реформи и закрилял писмеността. Умрял по време на поход в Британия.

– Каракала – Марк Аврелий Антонин Басиан (186–217 г.) – син на Септимий Север, роден в Лион, умрял в Едеса. Името си дължи на названието на галската наметка, която въвежда в Рим. Наследил престола заедно с брат си Гета в 211 г., когото убил още през 212 г. Воювал успешно срещу германските племена. Неуравновесен и жесток, организира масови кланета в Александрия. Убит от недоволен войник през 217 г.

– Марк Опелий Макрин (164–218 г.) – провъзгласен за император през 217 г. от източните легиони след убийството на Каракала. Пленен и убит от войниците си след битката при Антиохия.

– Варий Авит Басиан Хелиогабалус – римски император от сирийски произход, роден в 204 г. Царувал от 218 до 222 г. Останал в историята с лудата си жестокост и разврат. Преторианците въстали и го съсекли в Рим.

– Марк Аврелий Север Александър (208–235 г.) – царувал от 222 г.; наследил братовчед си Хелиогабал, който го осиновил. С политиката и победите си възвърнал достойнството на римската империя. Водил успешни битки срещу Сасанидите в Азия и отхвърлил германците отвъд Рейн. Убит по време на военен бунт.

– Гай Юлий Вер Максимин–Тракиеця – издигнат за император от войниците си през 235 г. Роден в Тракия през 173 г. През 238 г. пада убит от войниците си, защото бил груб, жесток и с твърд характер. Сенатът бил враждебен към него.

които от обикновени граждани са ставали крале и са се нуждаели от изключителна подкрепа, са подавали ръка по-скоро на войската, отколкото на народа. Преуспяването или провалянето на всеки император зависело от това доколко е съумял да се постави добре пред войниците си. По тези причини Пертинакс и Александър, които са били умерени, справедливи и милостиви, свършили печално. Само Марк, който е имал същите добродетели, е избегнал тази участ, защото заемал престола по наследствен път и не бил задължен нито на войниците, нито на народа. Благодарение на многото си добродетели, които са будели почит у всички, той винаги е държал както народа, така и войниците си в кръга на задълженията им и никога не са го презирали или мразели. Пертинакс загинал още в началото на властването си, защото го намразили войниците, които свикнали на разпуснат живот при Комод, а той се опитал да ги приучи на честен и скромнен живот. Известно влияние за провалянето му е оказало и обстоятелството, че са го презирали поради напредналата му възраст. Трябва да отбележа, че омразата се спечелва както чрез добрите, така и чрез лошите дела. При това, както вече казах, владетелят често е принуден да не бъде добър, когато иска да запази държавата. Ако колективът – било народът, било войската, било благородничеството, от поддръжката на когото владетелят смята, че се нуждае, е порочен, то владетелят е принуден да следва склонностите му и да задоволява желанията му и тогава добрите дела са гибелни за него.

Александър бил толкова добър, че през четиринадесетгодишното му властване не бил убит нито един човек без законна присъда. При все това бил убит при заговор във войската, защото го смятали много мек и се оставил да го ръководи майка му.

Комод, Север, Антонин, Каракала и Максимин били извънредно жестоки и алчни и, за да угодят на войниците, не се въздържали от никакво насилие, което е могло да се упражни над народа. Всички, с изключение на Север, са имали печален край. Север можал да властва щастливо благодарение на многото си превъзходни качества, които му позволили да се радва едновременно на привързаността на войниците и на благоволенieto на народа. И понеже от обикновен гражданин той станал император и извършил велики дела, искам накратко да посоча как е съумял да върви по стъпките на лисицата и лъва, на които, както вече казах, трябва да подражава всеки владетел.

Север, който познавал нехайството и леността на император Юлиан, убедил войската си, която предвождал в Славония⁶⁸, да отиде в Рим, да отмъсти за смъртта на Пертинакс, убит от преторианските войски.

Под този предлог, скривайки ревниво властолюбивите си домогвания, повел войските си и стигнал в Италия преди още да се е знаело за потеглянето му. Когато пристигнал в Рим, сенатът от страх го избрал за император, а Юлиан бил убит. След това, за да стане пълен господар на империята, Север трябвало да преодолее още две пречки. Едната бил Песциний Нигер⁶⁹, който предвождал войските в Азия, и се обявил за император. Другата бил Албин⁷⁰, който предвождал войските на запад, и също се стремил към императорската власт. Север сметнал за опасно да нападне двамата и нападнал Нигер, а решил да измами Албин като му предложил да разделят властта. Албин повярвал и приел. След като победил и убил Нигер и усмирил Изтока, Север се върнал в Рим и се оплакал на сената, че Албин, вместо да е признателен за сторените му добрини, замислял да го убие с измама. Заявил, че трябва да накаже непризнателността му, отишъл във Франция и му отнел властта и живота.

Ако проследим подробно делата на този император, ще видим, че той съчетавал силата на лъва и хитростта на лисицата. Той знаел да вдъхне уважение и страх, както у войската, така и у народа. Неговата голяма слава винаги го предпазвала от омразата, която грабежите му могли да предизвикат у народа. Нищо чудно, че той могъл да държи в ръцете си толкова голяма власт.

Антонин Каракала, неговият син, също притежавал великолепни качества, които му спечелили почитта на народа и привързаността на войниците. Той бил воинствен, с лекота понасял трудностите, презирал изтънчената храна и изнежващите удобства, заради което бил обичан от войската си. При все това, поради нечуваната си жестокост, която проявил при избиването на голяма част от жителите на Рим и Александрия, бил намразен от всички и убит от един стотник от собствената си войска. Тук трябва да отбележа, че владетелите трудно могат да се опазят от онези, които са решили да отмъстят с цената на собствения си живот, но такива хора се срещат рядко и не представляват чак толкова голяма опасност за владетеля. Трябва само да се внимава да не се засегне тежко някой от тези, които са на служба при него, или с които е обграден. Антонин извършил голяма грешка, че след като убил един от стотниците

68. Славония се нарича древната Илирия, западните краища на Балканския полуостров.

69. Гай Юлий Песциний Нигер – легат на Сирия, обявен от войниците си за император в Антиохия през 193 г. Разбит от Септимий Север през 194 г., убит през 195 г.

70. Деций Клодий Албин – главнокомандващ римските легиони в Британия. Избран за император от войниците си след смъртта на Пертинакс. Победен и обезглавен от Септимий Север при Лион през 197 г.

си, без да е доказана вината му, оставил неговия брат в гвардията си, макар че той постоянно се заканвал да отмъсти. Тази грешка Антонин изкупил с живота си.

Комод, синът на Марк, наследил престола от баща си и за него било много лесно да се задържи. Достатъчно било да следва постъпките на баща си, за да бъде почитан от народа и войската си. Но той бил жесток и груб, често се биел с гладиаторите на арените и вършел недостойни за императорското си величие неща. За да задоволи алчността си, се отнасял снизходително към войниците. Дисциплината в армията спаднала. С това спечелил презрението на войниците и омразата на народа. Срещу Комод бил организиран заговор и го убили.

Остава ми да разкажа за Максимин. След като войниците убили Александър, поставили на негово място Максимин, който бил много войнствен. Низкият му произход (всички знаели, че пасял овце в Тракия), мудността, с която дошъл в Рим, за да поеме властта и особено жестокостите, които извършил навсякъде в империята чрез представителите си, предизвикали презрение и омраза. Първо Африка, после сенатът, римският народ и цяла Италия се обявили против него. Въстанала и собствената му войска, която, преситена от жестокостите му и уморена от продължителната обсада на Аквилія, го убила без да се страхува, защото той спечелил омразата на всички.

Няма да говоря нито за Елиогабал, нито за Макрин, нито за Юлиан, които поради презрението, което си спечелили, се задържали много малко на престола. В заключение ще кажа, че владетелите в наше време се справят много по-лесно с войниците си. Нито един владетел не държи несменяема войска, която да представлява самостоятелна сила в държавата, както е било в Рим. И ако някога е трябвало повече да се задоволяват нуждите на войниците, отколкото на народа, то е било, защото войниците са били по-влиятелни от народа. Днес на всички владетели, освен на турския и египетския, се налага да задоволяват повече нуждите на народа, отколкото на войниците, защото той има по-голямо влияние. Изключвам турския султан, който държи постоянно 12 000 пехотинци и 15 000 кавалеристи, от които зависи безопасността и силата на държавата му, и той трябва да се стреми да запази и поддържа приятелски отношения с тях, като изоставя на заден план грижите за народа. Същото важи и за египетския султан, чиято власт се крепи върху войските му, и който често пъти трябва да отива против народа, за да не се лиши от тяхната поддръжка. Трябва да отбележа, че властта на египетския султан е подобна на папската в Рим. Египетският султан не може да се

нарече наследствен, защото след неговата смърт престолът му не се наследява от синовете му, а от друг поданик, избран от тези, които имат право да избират. Той не може да се нарече и нов, защото идва на власт по един традиционен ред и не среща трудностите, които имат новите владетели. Султанът е нов, но учрежденията в страната са стари и са приспособени да му осигурят положението на наследствен владетел.

Да се върнем на темата. Който е прочел внимателно изложеното, се е уверил, че споменатите императори са се провалили, защото са си спечелили омраза и презрение. Една част са вървели по едни пътища, а други по точно противоположните, но независимо от следваните пътища, едни са били щастливи, а други са имали печален край. Понеже са били нови императори, за Пертинакс и Александър е било безполезно и опасно да вървят по стъпките на Марк Аврелий, който е имал властта в наследство. Каракала, Комод и Максимин са загинали, понеже са искали да вървят по стъпките на Север без да са имали неговите качества.

Един нов владетел не трябва да подражава на Марк Аврелий, нито на Север, но трябва да научи от Север как да се добере до престола, а от Марк – как да се закрепя на него, след като вече е установил и заздравила властта си.

ГЛАВА XX

ДАЛИ КРЕПОСТИТЕ И ДРУГИТЕ ЗАЩИТНИ УКРЕПЛЕНИЯ, КОИТО ВЛАДЕТЕЛИТЕ ПОСТОЯННО ГРАДЯТ, СА ПОЛЕЗНИ ИЛИ НЕ

Някои владетели, за да запазят непременно властта си, обезоръжавали поданиците си; други поддържали партийното разединение в завладените земи; трети поддържали неприятели; някои се опитвали да спечелят поданиците, които в началото на властването са били несигурни; някои издигали крепости, други разрушавали съществуващите. Почти е невъзможно да се даде окончателна преценка, без да се вземат под внимание особените условия и обстоятелства за всяка страна, затова ще говоря общо по въпроса, доколкото самият той позволява.

И така, никога нов владетел не е обезоръжавал поданиците си, напротив, ако са били невъоръжени, винаги ги въоръжавал. Владетелят ги спечелва щом ги въоръжи. Които са били подозрителни, стават верни, а верните – негови горещи привърженици.

Владетелят не може да въоръжи всички поданици, но като въоръжи едни по-лесно може да се справи с другите. Въоръжените се считат задължени на владетеля, заради отдаденото им предпочитание, а невъоръжените смятат, че другите заслужават оказаното им предимство, защото са изложени на повече опасности и имат повече задължения.

Когато владетелят обезоръжава поданиците си, ги обижда с проявеното недоверие, а то пробужда омраза в народа. Владетелят не може без войска и щом обезоръжи поданиците си, се налага да прибегне към наемна войска, за чиито качества вече стана дума. Колкото и да е добра тази войска, тя не може да е толкова многочислена, че да го защити както от външните врагове, така и от подозрителните поданици.

Както казах, нов владетел в нова държава винаги се грижи за въоръжаването ѝ. Историята е пълна с такива примери. Но когато присъедини новозавладяната държава към старата своя държава, тогава му се налага да обезоръжи новите си поданици, без тези, които са го подпомогнали при завладяването. С течение на времето трябва да ги обезсили и да внесе в новата държава необходимите указания, които да му подсилят власт над войниците, каквато има в старата си държава.

Нашите деди, особено тези, които минавали за мъдри, казвали, че е

необходимо Пистоя да се владее чрез вътрешни размирици, а Пиза чрез крепости, затова подхранвали раздори в някои земи, за да ги владеят полесно. За онези времена, когато Италия е била сравнително спокойна, тази политика е могла да бъде оправдана. Смятам, че днес не може да се оправдае с нищо. Аз не вярвам, че възбуденото разединение може да донесе добро. Напротив при приближаването на врага, градът, в който се поддържа разединение непременно ще бъде изгубен. По-слабата партия ще се присъедини към външния враг, а другата ще бъде безсилна да се бори с него.

Предполагам, че венецианците са се ръководили от тези съображения като са поддържали в подвластните си градове партиите на гвелфите и гибелините; и макар че не ги оставяли да стигнат до кръв, раздухвали несъгласието помежду им, за да не могат двете партии да се съюзят против тях. Известно е, че това не помогна на венецианците. След нанесеното им при Вайла поражение, няколко града от подвластните им се вдигнаха против тях и си възвърнаха свободата.

Подобни средства разкриват слабостта на владетеля. В една силна държава такива разединения са изключени. Те могат да бъдат полезни само в мирно време, защото чрез тях по-сигурно се властва над поданиците. По време на война разкриват безсилието на държавата, която е прибегвала до тях.

Владетелите безспорно укрепват като преодоляват трудностите и препятствията, които им се изпречват. Когато съдбата поиска да прослави някой нов владетел, който се нуждае от слава много повече от наследствения, му създава неприятели и го изправя пред трудности, с преодоляването на които той се издига. Има такива, които смятат, че трябва да се поддържат изкуствено неприятели, та като ги смажат да се издигнат пред поданиците си.

Владетелите, особено новите, са получавали повече вяръност и преданост от тези поданици, които в началото на властването са смятали за несигурни, отколкото от онези, на които са отдавали веднага доверието си. Пандолфо Петручи⁷¹, владетел на Сиена, се ползвал в управлението си повече от първите, отколкото от вторите. От това не трябва да се извежда общо правило, защото нещата се изменят според конкретните условия и обстоятелства. Ако хората, които в началото са били врагове на владетеля, се нуждаят от подкрепата му, той лесно може да ги спечели.

71. Пандолфо Петручи (1450–1512 г.) господар на Сиена. През 1500 г. убива тъста си и взема цялата власт в свои ръце. Изгонен от Чезаре Борджия (1503 г.) след заговора в Маджоне. Върнал се на власт с помощта на французите.

Те ще се стремят да заличат с делата си лошото мнение, създадено за тях, и ще му бъдат много верни. Владетелят ще има от тях повече полза, отколкото от онези, които му служат в пълна безопасност и пренебрегват задълженията си.

Изложението ме доведе до важно нещо и аз не искам да пропусна случая да припомня на владетел, който току-що е достигнал до властта, благодарение волята и подкрепата на част от поданиците, че трябва внимателно да изучи причините, поради които е бил подкрепен. Ако причината е била не естествената благосклонност към него, а само недоволство от старата власт, той трудно може да разчита на предаността на тези, които са го подкрепили, защото ще му бъде невъзможно да ги възнагради.

Старата и новата история ни предлагат много примери, от които се вижда, че е много по-лесно за един владетел да спечели за приятели тези, които не са го подпомогнали при вземането на властта и са били доволни от старото управление, отколкото тези, на които я дължи.

Владетелите обикновено си издигат крепости, за да държат по-сигурно властта в ръцете си. Крепостите са вид юзда и спиратка за противниците им и са сигурно убежище при неочаквано нападение. Това средство е много старо и аз го одобрявам, но трябва да прибавя, че Николо Вители⁷² прецени, че е по-добре да разруши две крепости в Чита ди Кастело, за да владее тази държава. Гвидо Убалдо⁷³, дук на Урбино, след като се завърна във владението си, откъдето бе изгонен от Цезар Борджия, разруши из основи всички крепости в тази провинция, като смяташе, че без тях няма да изгуби тъй лесно владението си. Привържениците на Бентиволи⁷⁴, след завръщането си в Болоня постъпиха по същия начин.

Крепостите са полезни или не, според обстоятелствата. Ако в някои случаи са ти полезни, в други ти вредят. Всеки владетел, който се бои повече от поданиците си, отколкото от враговете, трябва да си строи

72. Николо Вители – умрял през 1497 г. Военачалник, авантюрист, превзел с помощта на Медичите Чита ди Кастело. Папа Сикст IV го изгонил през 1474 г. След смъртта му той се върнал отново през 1482 г. и разрушил двете крепости, издигнати от краля.

73. Гвидо Убалдо от Монтефелтро – син на Фридрих, смел пълководец, мъдър и образован владетел. През 1502 г. Цезар Борджия му отнел властта. През октомври същата година той възстановил властта си, но след клането в Сенегалия се почувствал несигурен и се скрил във Венеция. Именно тогава, преди да тръгне, разрушил всички крепости до основи. Върнал се в Урбино след смъртта на Александър VI.

74. Бентиволи – наследник на Джовани, изгонен от папа Юлий II през 1506 г. Върнали се в Болоня през 1511 г. и разрушили крепостта, издигната от паната при Порта Галера.

крепости. Напротив, който се бои повече от чужденците, отколкото от поданиците си, не трябва да мисли за никакви крепости. Миланският замък, построен от Франческо Сфорца, е вредил и ще вреди на Дома на Сфорца много повече, отколкото всяко безредие, което може да възникне в държавата му.

Най-добрата крепост за един владетел е привързаността на народа му. Мрази ли те народът, колкото и крепости да имаш, няма да могат да те спасят, защото винаги ще се намери чужденец, който да го подкрепи, когато види, че е въстанал против теб. В наше време крепостите не са помогнали на никой, с изключение на Форлийската графиня⁷⁵, която след убийството на съпруга ѝ Джероламо⁷⁶, се скрила в крепостта си, дочакала помощ от Милано и поела властта. Тя е била облагодетелствана и от обстоятелствата, които не са позволили на чужденците да се притекат на помощ на народа. По-късно, когато я нападна Цезар Борджия и към него се присъедини враждебният и народ, и крепостите не можаха да ѝ помогнат. Нейната власт щеше да бъде много по-осигурена – и при нападението и преди него, ако не беше си спечелила омразата на народа.

В заключение ще кажа, че възхвалявам и този, който строи крепости така, и този, който не строи. Но осъждам всеки, който, като се доверява само на крепостите, отдава малко значение на обичта и привързаността на народа.

75. Граф Джероломо Риариа – внук на папа Сикст IV, станал жертва на заговор през 1448 г.

76. Графиня Катерина Сфорца – смела и решителна жена. При нея Макиавели е имал първия си дипломатически пост през 1449 г.

ГЛАВА ХХІ

КАКВО ТРЯБВА ДА ПРАВИ ЕДИН ВЛАДЕТЕЛ, ЗА ДА БЪДЕ ПОЧИТАН

Нищо не буди такава почит в народа, както великите подвизи и изключителните постъпки на един владетел. Сегашният крал на Испания Феранд, може да се нарече почти нов, защото от слаб крал, благодарение на великите си и изключителни дела, стана първият крал на християнството. Наскоро след изкачването си на престола той нападна Гренада и това първо негово начинание, осъществено, когато държавата му е била вътрешно спокойна и не е могъл да срещне никаква съпротива, бе основата на мощта му. Кастилските барони, увлечени в тази война, не помислили за бунт и през това време той разшири славата и властта си над тях, без те да се досетят. Войските си, които го издигнали толкова много, поддържал с църковни и народни пари.⁷⁷ За да може да се впусне в други завоевания, все в името на религията, прибягна към една благочестива жестокост и изгони маврите⁷⁸. Пак под мантията на религията нападна последователно Африка, Италия и Франция. Той винаги се впускаше във велики начинания, които предизвикваха в поданиците му удивление и жив интерес към изхода им. Тези негови инициативи са следвали непрестанно една след друга и никога не давали време на хората да се съвземат и да се съюзят против него.

Много полезно за един владетел е да се прояви с изключителни дела във вътрешното управление на страната, като награждава или наказва онези, които извършват похвални или недостойни дела. Отличен пример за това е Бернабо⁷⁹, владетел на Милано. Владетелят трябва да се стреми във всяко свое начинание да се проявява като велик и необикновен човек.

Владетелят е уважаван когато е истински приятел или истински

77. Става дума за борбата на Феранд против Гренада (1482–1492 г.), чийто щастлив изход е бил поздравен като победа на християнството.

78. Маври – мохамедани, които са били заставени да се откажат от религията си, но я спазвали тайно. Против тях Феранд водил ожесточена, безжалостна борба през 1501–1502 г.

79. Бернабо – внук на архиепископ Джовани, чието място заел заедно с брат си през 1354 г. и след смъртта му властвал сам до 1385 г. Той раздавал присъдите си по твърде оригинален начин. Бил надарен и със здрав политически усет.

неприятел, т.е. когато застава открито и смело на страната на някого. Много по-полезно е да се действа така, отколкото да се следва пътя на неутралитета. Когато двама твои мощни съседни владетели влязат във война и единият от тях победи, ти или ще си заплашен от него, или не. И в двата случая за теб ще е по-изгодно да застанеш на едната страна и да поведеш открита война. В случай, че победителят е толкова силен, че представлява опасност за теб, ти винаги ще си негова плячка – за радост на победения, и няма да имаш към кого да се обърнеш за защита и убежище. Победителят не иска да има несигурни съседи, които не му помагат при затруднения, а победеният не ти дава убежище, защото си бил безучастен зрител на поражението му.

Когато Антиох влязъл в Гърция, повикан от етолийците да прогони римляните, той изпратил посланици до ахейците, които били приятели на римляните, да останат неутрални. Римляните пък ги убеждавали да се присъединят към тях. Въпросът бил отнесен в съвета на ахейците където, след като говорили пратениците на Антиох, думата взел представителят на римляните и заявил:

„Препоръчват ви решението да останете неутрални като най-сигурно. Аз ви уверявам, че няма по-лошо решение от това. Вие неизбежно ще попаднете в ръцете на победителя, който и да е той“.

Който не ти е приятел винаги ще иска да бъдеш неутрален, а приятелят ще очаква да се намесиш открито във войната на негова страна. За да се отърват от настоящите опасности нерешителните владетели най-често следват пътя на неутралитета и разбира се повечето пъти се провалят. Когато се присъедини открито и смело към едната страна и тя излезе победителка, владетелят няма защо да се опасява. Победителят му е задължен и обикновено хората не са толкова нечестни че на стореното добро да отговарят със зло. Никога победите не са толкова безспорни, че победителят да пренебрегне повелителите на справедливостта. Ако този, към когото си се присъединил, бъде победен, ти ще можеш по-късно да разчиташ на него. Когато и както може той винаги ще ти помага. Ти ставаш негов другар в съдбата, която някога може да му се усмихне.

Когато воюващите не представляват опасност за теб, ще е още по-разумно да се обявиш открито в подкрепа на една от страните. Така смазваш една съседна държава в съюз с този, който, ако беше разумен, би трябвало да я брани от теб. Невъзможно е да не победи този, към когото се присъединяваш и тогава, дори като победител, той изпада в твоя зависимост.

Владетелят не бива да се съюзява с по-силен от него противник,

освен ако някакви изключителни обстоятелства не налагат този съюз. Дори и да победи, той пак ще бъде в негова зависимост. Владетелите трябва да се стремят да не изпаднат в зависимост от друг.

Венецианците се съюзиха с Франция против Миланския дук, а можеха да избегнат този съюз, който бе гибелен за тях. Когато един съюз е неизбежен, както бе с флорентинците,⁸⁰ когато папата и Испания изпратиха войските си да нападнат Ломбардия, тогава владетелят, по вече изложените причини, трябва да се определи към някоя от страните. Никой владетел не може да е сигурен, че решението, което е взел е най-сигурното. Често, когато се стремим да избегнем една опасност, попадаме на друга. Благоразумието на владетеля ще се прояви в това да прецени опасностите и да избегне най-тежката.

Всеки владетел трябва да цени и закриля дарованията и изкуствата, да насърчава гражданите спокойно да упражняват занаятите си, особено търговците и земеделците, като им осигури собствеността и не ги облага с непосилни данъци. Трябва да възнаграждава тези, които обогатяват или разхубавяват по някакъв начин града или държавата му. През подходящо време на годината да устройва представления за народа. Да поддържа интерес към занаятчийските обединения и понякога да присъства на събранията им, като не пропуска случай да прояви добротата и щедростта си, без да накърнява височайшето си достойнство.

80. Флорентинците не взели страната. Те се откъснали от французите, но не се осмелили да влязат в Свещения съюз (1512 г.) Неутралитета си заплатили с разграбването и опустошаването на Прато от испанските войски и с възстановяването на Медичите.

ГЛАВА XXII ЗА СЪВЕТНИЦИТЕ НА ВЛАДЕТЕЛЯ

За всеки владетел е особено важен изборът на министрите му. Те могат да бъдат добри или лоши, според благоразумието на владетеля. За ума на всеки владетел може да се съди по хората, които го заобикалят. Когато те отговарят на заемащото от тях положение и са верни, владетелят е умен. Когато не отговарят на заемащото положение, тогава не можем да имаме високо мнение за владетеля, защото основната си грешка той прави при този избор. Който е познавал Антонио да Венафро⁸¹, министър на Сиенския княз Пандолфо Петручи, не би могъл да не прецени Пандолфо като много умен, щом е избрал толкова даровит министър.

Има три вида хора: едни, които сами постигат това, което са искали да разберат; други, които могат да разберат онова, което другите са проумели; и трети, които не са способни да разберат нито сами, нито чрез другите. Първите са превъзходни, вторите – добри, а третите безполезни. Безспорно Пандолфо е принадлежал, ако не към първите, то поне към вторите. Защото, когато някой умее да различава доброто или злото, което някой върши или казва, макар и да не е изобретателен, може да различи добрите или лошите дела на министъра си, като ги похвали или осъди. Тогава министърът разбира, че не може да излъже владетеля и му служи вярно и предано.

Лесно можеш да разбереш какъв е министърът като си послужиш с едно безпогрешно средство. Когато той мисли повече за себе си, отколкото за тебе и се ръководи главно от личната си изгода, можеш да си уверен, че такъв човек не е за министър и не трябва да му се доверяваш. Министърът не бива да мисли никога за себе си. Владетелят, за да накара министъра да постои в старателната си и вярна служба, трябва да го награждава с почести, пари и длъжности. Така ще свикне с мисълта, че не може да съществува без него и да се страхува от всяка промяна, която би засегнала господаря му. Само така между владетеля и министрите могат да се установят отношения на доверие и преданост. В противен случай краят винаги ще бъде печален за едните, или за другите.

81. Антонио де Венафро – прочут законодател и дипломат, роден през 1459 г., умрял в 1539 г.

ГЛАВА XXIII

КАК ТРЯБВА ДА СЕ ИЗБЯГВАТ ЛАСКАТЕЛИТЕ

Аз трябва да засегна едно зло, от което владетелите могат да се запазят само когато имат повече благоразумие. Думата ми е за ласкателите, с които са пълни дворците. Хората са прекомерно честолюбиви и доволни от себе си и мъчно могат да се опазят от тази чума. Когато се опитват да се запазят, рискуват да си навлекат презрението на останалите. Единственото средство да се избавиш от ласкателството е хората да разберат, че не се обиждаш, когато ти казват истината. От друга страна, ако всеки може да ти казва истината, къде ще остане уважението към височайшето ти достойнство? Мъдрият владетел трябва да намери среден път – да се ограда с умни съветници, на които да дава правото да му казват истината само за неща, за които ги запита. Той трябва да ги пита за всичко, да изслушва мнението им и после да решава сам както намери за добре, като се държи с тях така, че да им даде да разберат, че колкото по-откровено му говорят, толкова по-сериозно се вслушва в думите им. Освен до тези съветници, не трябва да се допитва до никой друг и трябва да осъществява упорито взетите от него решения. Който постъпва по друг начин, се оплита в мрежата на ласкателите и се проваля, или често променя мненията и решенията си и изгубва уважението на другите. Ще приведа един пример от нашата съвременност. Свещеникът Лука⁸² казваше за господаря си Максимилиан, днешен император, че не се съветвал с никого и въпреки това не е извършвал нищо самостоятелно. Това е станало, защото следва път, напълно противоположен на посочения от мен. Императорът е таен, не съобщава планове си на никого и с никого не се съветва. Но щом се опита да осъществи начинанията си, започват да го критикуват, а той, като отстъпчив и мек човек, се отказва от тях. Това, което прави днес, утре го разваля и не се разбира какво иска или възнамерява да прави. Естествено, върху решенията на такъв човек не може да се гради нищо.

Владетелят трябва да се съветва винаги, но само когато той иска, а не когато искат другите. Дори трябва да пресече желанието на всеки, който иска да го съветва за неща, за които не е питал. Но трябва да

82. Свещеник Лука Рейналди – доверено лице на австрийския император Максимилиан. Макиавели се запознал с него когато бил дипломатически представител на императора (декември 1507 – януари 1508 г.).

разпитва подробно и търпеливо да изслушва истината. Да проявява недоволството си когато разбере, че някой се колебае да му каже истината. Грешат ония, които мислят, че владетел, който е известен като умен, минава за такъв благодарение само на чуждите съвети, а не защото действително е умен. Владетел, който не е действително умен, не би могъл да бъде добре съветван. Това става само в изключителни случаи, когато има щастието да попадне на много даровит министър, комуто изцяло да повери управлението. В такъв случай съществува опасност неговата власт за късо време да бъде обсебена от натоварения да управлява. Когато владетелят се съветва не с един, а с мнозина, ще получава различни съвети и ако не е умен, няма да може да направи правилен извод. Съветниците ще мислят повече за личните си изгоди, отколкото за държавните и ако той не забележи това, няма да може да ги покори. Не може да бъде по друг начин, защото хората са лоши, докато не им се наложи да бъдат добри. В заключение ще кажа, че добрите съвети, откъдето и да идват, се дължат на благоразумието на владетеля и че благоразумието на владетеля не е плод на добрите съвети.

ГЛАВА XXIV ПРИЧИНИТЕ, ПОРАДИ КОИТО ИТАЛИАНСКИТЕ КНЯЗЕ ИЗГУБИХА ДЪРЖАВИТЕ СИ

Всеки нов владетел, който спазва правилата, които посочих, ще може да запази властта си така лесно, както всеки наследствен владетел. Дори може за много кратко време да осигури и затвърди властта си повече от наследствените владетели. Делата на новите владетели се наблюдават много по-внимателно от тези на наследствените и ако са вдъхновени от смелост и благоразумие, те поразяват и спечелват хората повече от древността на династията. Хората са погълнати повече от настоящето, отколкото от миналото и ако се чувстват добре в настоящето, не искат да знаят за нищо друго. Щом владетелят изпълнява задълженията си, винаги ще има защитници. Новият владетел придобива двойна слава: от една страна, че е създал нова държава, и от друга – че я е окичил и засилил с разумни закони, с предани приятели, с добре организирана войска и с блякави подвизи. Наследственият владетел удвоява позора си, когато поради неблагоразумие, изгуби държавата си.

Ако спрем вниманието си на владетелите в Италия, които изгубиха в наше време държавите си, като Неаполския крал, Миланския дук и други, ще разберем, че те не са създали национална войска, нито са се погрижили да спечелят привързаността на народа и да си осигурят приятелството на благородниците. Само поради такива грешки могат да се изгубят държави, които са достатъчно мощни, за да си образуват национална войска. Филип Македонски (не синът на Александър Велики, а оня, който бил сразен от Тит Квинт) властвал над една много малка държава, сравнена с тая на римляните и гърците, които го нападнали. Но защото бил воинствен и достатъчно умен да се отнася приятелски с войската и благородниците, той издържал няколко години война със силните врагове, като загубил само няколко града.

Затова нашите владетели, които са изгубили държавите си, да обвиняват не съдбата, а собствената си немарливост. През мирните и спокойни години те никога не помислиха, че условията могат да се променят (впрочем общочовешка слабост е в спокойно време да не се мисли за бурята) и когато дойдоха противниците, вместо да се защитават, те побягнаха, като разчитаха, че народите, угнетени от победителите, ще ги

повикат. Това средство е добро при липса на други, но става много лошо, когато заради него са пренебрегнати всички възможни други средства. Никой не бива да пада само заради това, защото вярва, че има кой да го вдигне. Тази вяра не се оправдава или, ако се оправдае, не става в полза на падналия. И само тази защита е добра, неоспорима и дълготрайна, която зависи от владетеля и от неговите способности.

ГЛАВА XXV

КАКЪВ ДЯЛ ИМА СЪДБАТА В ЧОВЕШКИТЕ ДЕЛА И КАК МОЖЕМ ДА СЕ ПРОТИВОПОСТАВЯМЕ

Знам, че мнозина са вярвали и вярват, че нещата в света се направляват от съдбата и Бога по такъв начин, че хората със своето благородие са безсилни да ги изменят. И е по-добре да се оставят в ръцете на съдбата, вместо напразно да се мъчат да ги предотвратят или изменят. В наше време това мнение се поддържа още повече, защото станаха и стават всеки ден големи промени, въпреки всяка човешка предвидливост. Дори и аз самият, когато съм размишлявал за тези промени, съм склонен да приема това мнение. Все пак, понеже нашата свободна воля не е мъртва, мисля, че съдбата има дял върху половината на делата ни и че другата половина, или приблизително толкова, управляваме ние. Аз бих оприличил съдбата на буйна река, която, като придойде, залива равнините, събаря дърветата и постройките и разрушава единия бряг, а върху другия натрупва нанос, без някой да може и да смее да се противопостави на бясната ѝ мощ. Това, разбира се, съвсем не пречи на хората, когато реката си тече спокойно, да издигат защитни стени и насипи, та когато придойде, да не може да причини никакви пакости. Същото става и при съдбата – тя проявява своята мощ, когато не среща съпротива. Ако хвърлите поглед на Италия,⁸³ която е огнището на тези промени, ще видите, че тя е като равнина без никакви насипи и защитни стени. Ако тя, подобно на Германия, Франция и Испания, разполагаше с нужните защитни сили, нямаше да бъде наводнена никак, или поне не толкова, от чужденците. Толкова за това, що се отнася изобщо до противопоставянето на съдбата.

Ако разгледаме по-подробно нещата, ще разберем, че има случаи, когато един владетел днес преуспява, а на другия ден се проваля, без да може нещастieto му да се отдаде на промяна в характера и поведението му. Смятам, че това се дължи на причините, които вече подробно изложих: владетелите, които твърде много разчитат на благоволенieto на съдбата, пропадат щом тя отвърне погледа си от тях. Смятам, че владетелите, които се приспособяват към изискванията на времето, винаги преуспяват, а които не се приспособяват – не преуспяват. Хората

83. Намеква за големите промени, станали в Италия след падането на Карл VIII (1494 г.).

достигат до почестите и богатствата по различни пътища: едни с благо-разумие и такт, други като се поддават на импулсите си; едни със сила, други с хитрост; едни умеят да чакат, други са нетърпеливи; и всеки, ка-то следва един или друг път, може да постигне целта си. При това от двама, които действат с благоразумие, единият постига целта си, а дру-гият – не. Или и двамата постигат целта си, макар че единият действа с благоразумие, а другият се оставя на вдъхновението си. Това се дължи на обстоятелствата, с които се съгласуват, или на техните начини на действие. Поради това, както казах, двама, които действат различно, постигат целта си и от двама, които действат еднакво, единият постига целта си, а другият – не. Схващанията за доброто се менят с времето. Това, което днес е добро, утре може да не бъде добро. Ако един владе-тел управлява с благоразумие и търпение и времето и нещата си текат така, че неговото управление задоволява нуждите и е добро, той преус-пява. Ако обстоятелствата се променят, той се проваля, защото не може да промени начина си на действие. Не може да се намерят толкова умни хора, които да умеят да се приспособят към настъпилите промени, за-щото човек не може да измени на природата си, нито е възможно да убедим някого да се откаже от пътя, по който е преуспял. Когато време-то наложи на някого, който е действал с благоразумие, да действа със сила, той не може да се промени и се проваля. Ако можеше да се прис-пособи към настъпилата промяна, той не би се провалил.

Папа Юлий II, който действаше под напора на буйния си нрав, ви-наги успяваше, защото времето отговаряше на начина на действията му. Да си спомним неговото първо нахлуване в Болоня, когато беше още жив Джовани Бендиволи. Венецианците, Испания и Франция бяха про-тив това нахлуване, но тласкан от буйния си и свиреп нрав той поведе войските си в тоя поход. Тази постъпка предизвика нерешителност в Испания и венецианците, породена във венецианците от страх, а в Испа-ния – от желанието ѝ да завладее цялото Неаполско кралство. От друга страна, след Юлий тръгна френският крал, който, като видя, че папата настъпва, а той се нуждае от приятелството му, за да унищожи венеци-анците, сметна за невъзможно да му откаже помощта си, без с това да му нанесе явно оскърбление.

И тъй, Юлий, тласкан от буйния си нрав, постигна това, което ни-кой папа, с цялото си човешко благоразумие, никога не би могъл да пос-тигне. Ако беше изчакал да завърши окончателно дипломатическите преговори и другите си задължения и после да потегли, както би сторил на негово място друг папа, нямаше да успее, защото в това време

Франция щеше да го залъгва с хиляди извинения, а другите да намерят хиляди начини за заплахи. Няма да се спирам на другите му дела, които са подобни на описаните, и които винаги са се увенчавали с успех. Поради краткия си живот той не успя да се сблъска с такива обстоятелства, които нямаше да отговорят на неговия начин на действие. Безспорно е, че ако бяха се стекли обстоятелства, които да изискват да се действа с благоразумие и такт, той щеше да се провали, защото нямаше да може да се отклони от пътя, по който го тласкаше неговата природа.

В заключение ще кажа, че ония владетели, които не успяват да се приспособя, успяват само тогава, когато начинът им на действие отговаря на изискванията на времето и, разбира се, когато не отговарят, се провалят. Въпреки това, аз мисля, че е по-добре да бъдеш буен и смел, отколкото благоразумен. Съдбата е като жената – ако искаш да ти бъде покорна трябва да я биеш и блъскаш. Тя се оставя да бъде победена полесно от онези, които действат хладнокръвно, отколкото от ония, които действат благоразумно. И после, като жената, съдбата е приятелка на младите, понеже те са по-малко разсъдливи и повече буйни и смели.

ГЛАВА XXVI ПРИЗИВ ДА СЕ ОСВОБОДИ ИТАЛИЯ ОТ НАШЕСТВЕНИЦИТЕ

След като прецених всичко изложено дотук, се питам дали условията днес в Италия биха позволили на някой мъдър и смел владетел да създаде такова управление, което да го прослави и да донесе добро на целия народ. Струва ми се, че никое друго време не е било по-благоприятно от настоящето.

Ако, както казах, е било необходимо израелският народ да бъде поробен от Египет, за да се видят бляскавите качества на Мойсей; персите да бъдат подписани от мидийците, за да се изявят величието и мъжеството на Кир; да бъдат разпръснати атиняните, за да се проявят извънредните качества на Тезей, така, за да се оценят ловкостта и смелостта на някой италиански освободител, е трябвало Италия да изпадне в днешното си окаяно положение – да бъде по-поробена и подписната от евреите и персите, и по-разпръсната от атиняните; да бъде без водач, без закони, смазана, ограбена, разкъсана, минала през горчилката на всички изпитания.

Наистина, имало е личности с качества, които са карали хората да вярват, че са изпратени от Бога, за да освободят Италия, но щастието ги е изоставяло наред пътя. Италия, която е на смъртно легло, все още очаква човека, който ще излекува гангрениясалите ѝ рани и ще сложи край на грабежите в Ломбардия, Неаполското кралство и Тоскана. Само да я види човек как се моли на Бога да ѝ изпрати някой, който да я освободи от издевателствата и жестокостите на чужденеца, да я види как е готова да тръгне след едно знаме, стига да има кой да го издигне! Днес тя може да се надява единствено на Вашия славен Дом, който, надарен с мъдрост и смелост, подпомогнат от съдбата и облагодетелстван от Бога и Църквата, може да застане начело на такова велико дело, каквото е освобождението на Италия. Това дело няма да Ви се стори много трудно, ако се вгледате в делата и живота на споменатите владетели, които са били велики и прославени, но, в крайна сметка, са били хора. При това никой от тях не е бил в такова благоприятно положение, в каквото се намирате Вие. Никое дело не е било по-справедливо и по-лесно и към никого от тях Господ не е бил така благосклонен, както към Вас.

Войната, която е необходима, е справедлива; оръжието, което е единствената надежда за спасение, е свещено. Всички обстоятелства благоприятстват щастливия край на това дело, стига да се следват стъпките на великите хора, които вече посочих. При това Господ е изразил волята си с изключителни поличби⁸⁴: хората видели как се разтворило морето, как облак Ви посочил пътя, как от един камък бликнала вода и от небето паднала мана. Останалото трябва да сторите Вие. Господ не желае да извърши всичко, за да не ни отнеме свободата на волята и за да не ни лиши от онази слава, която се пада нам.

Няма нищо чудно в това, че нито един от споменатите в това съчинение италиански владетели, не е могъл да извърши това, което се очаква от Вашия славен род, и въпреки многобройните преврати в Италия и толкова много военни начинания, на пръв поглед изглежда, че военната доблест е изгаснала. Обяснението е, че предишните институции в нея са били лоши и не се е намерил човек, който да въведе нови. Нищо друго не издига тъй много в очите на гражданите владетеля, както го издигат нововъведените добри закони и учреждения, които почиват на добри основи и са създадени с широк замах. В Италия не липсват условия за въвеждане на каквато и да било нова форма. Италианците са много смели, но нямат водачи. При двубоите и частичните сблъсквания те превъзхождат неприятеля по сила, ловкост и съобразителност, но когато са във войската, изпадат в беда. Това се дължи на слабостта на началниците, които не са могли да се наложат нито на тези, които познават военното изкуство, нито на тези, на които се струва, че го познават. Затова войните, които италианците са водили само със свои войски в продължение на двадесет години, не са имали успешен край. Достатъчно е да си припомним Таро, Александрия, Капуа, Генуа, Вайла, Болоня, Местре.⁸⁵

Ако вие пожелаете да последвате стъпките на великите мъже, които са освободили земите си от властта на чужденеца, трябва преди всичко да се снабдите с национална войска, на която можете да се доверите напълно. И ако всеки войник поотделно е добър, всички заедно ще бъдат отлични, щом видят, че ги командва техният владетел и ги удостоява с почитта и приятелското си отношение.

Необходимо е да се образува войска от местните жители, за да може да се устои срещу врага. Швейцарската и испанската пехота се

84. Припомня чудесата, които посочили Божието благоволение над Мойсей. Тук Макиавели се увлича в патриотичното си въодушевление и заговаря с пророчески тон на религиозен фанатик.

85. Става дума за сраженията при тези градове.

считат за много добри и всички се боят от тях, но те имат и недостатъци, които могат да се избегнат при създаването на нашата войска. Нашата пехота би превъзхождала швейцарската и испанската, защото испанците не могат да устоят на кавалерията, а швейцарците, когато се сблъскат с пехотинци, смели като тях, изгубват смелостта си. Вече има опит и той ще се потвърди, че испанците не могат да издържат на френската кавалерия, а швейцарците могат да бъдат сломенни от испанската пехота. Наистина испанците и швейцарците не са се сблъскали, но за потвърждение на мнението ми може да послужи сражението при Равена между испанските и немските войски, които са организирани като швейцарските. В това сражение испанците се впуснали със свойствената си ловкост, защитавайки се с щитовете си сред немците, които щели да бъдат избити до един, ако на помощ не им се притекла кавалерията. Следователно, щом се знаят недостатъците на швейцарската и испанската пехоти, може да се създаде нов тип пехота, която да се съпротивлява на кавалерията, и да не се бои от пехотинците. Такива нововъведения прославят всеки владетел.

Време е Италия да види своя освободител! Аз не мога да изразя с каква любов, с каква жажда за мъст, с каква непреклонна вяра, с какво страхопочитание, с колко сълзи ще бъде посрещнат той във всички провинции, които са страдали от чужденеца-нашественик! Кой ще му затворят вратите и кои ще откажат да му се подчиняват? Чия завист ще се изпреди на пътя му? Ще се намери ли италианец, който да не му отдаде почитта си? На всички тежи подтисничеството на тези варвари! Поемете тази задача със смелостта и надеждата, с която се предприемат справедливите дела, за да може под знамето Ви нашата Родина да придобие отново нявгашното си величие и под закрилата му да се осъществят думите на Петарка:

Virtu contro a furore
Premier a l'arme; e fia el combatter corto:
Che l'antico valore
Nelli italici cor поп e ancor morto.
Доблестта срещу беса оръжие ще грабне
и битката ще бъде кратка,
защото още жива е в сърцата италиански
древна храброст...

(Цитат от Петарка „Моя Италия“).

КРАЙ

© 1991 М. Г. Янков, превод от италиански

Niccolò Machiavelli
Il Principe, 1513

Сканиране и разпознаване: sir_Ivanhoe
Последна редакция: NomaD, 2 декември 2007 г.

Публикация:
Еспас-2007, 1991 г.

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/4440>]